

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra ekonomiky

Diplomová práce

Demografický problém subsaharské Afriky

Ondřej VELČOVSKÝ

© 2023 ČZU v Praze

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Provozně ekonomická fakulta

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Bc. Ondřej Velčovský

Ekonomika a management
Provoz a ekonomika

Název práce

Demografický problém subsaharské Afriky

Název anglicky

Demographic problem of Sub-Saharan Africa

Cíle práce

Práce se zaměří na demografický vývoj subsaharské Afriky s cílem zjistit, jaké jsou příčiny populačního problému v této části světa a naznačit možnosti jeho řešení.

Metodika

Výběr a studium relevantní odborné literatury. Práce se statistickými ročenkami s důrazem na databáze OSN a přidružených organizací. Metody analýzy, syntézy a komparace.

Doporučený rozsah práce

60-80 stran

Klíčová slova

subsaharská Afrika, demografický problém, populace, demografie, podvýživa, chudoba

Doporučené zdroje informací

JENÍČEK, V. – FOLTÝN, J. Globální problémy světa : v ekonomických souvislostech. V Praze: C.H. Beck, 2010. ISBN 978-80-7400-326-4.

KUNA, Z. Demografický a potravinový problém světa. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2010. ISBN 978-80-7357-588-5.

KUNA, Z. Země Afrického rohu : problémy a perspektivy. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2016. ISBN 978-80-7380-629-3.

PRB World Population Data Sheets 2017, PRB, Washington 2017, 20 s., ISSN 0085-8315

UNCTAD Handbook of Statistics 2017, Geneva and New York, 2017, 102 s., ISBN: 978-92-1-112916-8

World Population Prospects: The 2017 Revision, New York, Department of Economics and Social Affairs (DESA), Population Division, United Nations, 2017

Předběžný termín obhajoby

2018/19 LS – PEF

Vedoucí práce

Ing. Zbyněk Kuna, Ph.D.

Garantující pracoviště

Katedra ekonomiky

Elektronicky schváleno dne 5. 11. 2019

prof. Ing. Miroslav Svatoš, CSc.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 7. 11. 2019

Ing. Martin Pelikán, Ph.D.

Děkan

V Praze dne 02. 04. 2021

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci "Demografický problém subsaharské Afriky" jsem vypracoval samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu použitých zdrojů na konci práce. Jako autor uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušil autorská práva třetích osob.

V Praze dne 31.3.2023

Poděkování

Rád bych touto cestou poděkoval panu Ing. Zbyňku Kunovi, Ph.D. za cenné rady, vstřícnost a ochotu při vedení mé diplomové práce. Dále bych chtěl poděkovat mé přítelkyni za podporu v průběhu studia.

Demografický problém subsaharské Afriky

Abstrakt

Tato práce se zabývá demografickým problémem subsaharské Afriky, za který je považován značný nárůst počtu obyvatel od 2. poloviny 20. století. Tento nárůst je v práci zdokumentován pro větší přehlednost za jednotlivé regiony subsaharské Afriky zvlášť. Pro tento účel byly vybrány relevantní demografické ukazatele a to z dat dostupných z mezinárodní databáze OSN „World Population Prospects, The 2022 Revision“.

Spolu s dokumentovaným demografickým vývojem za posledních 71 let práce předkládá i predikci pravděpodobného vývoje populace v tomto regionu do roku 2050 včetně jeho dopadů. Na základě zjištěných poznatků a s vědomím toho, jak je populační vývoj podmíněn ostatními změnami ve společnosti, pak práce předkládá možná řešení populačního problému sledovaného regionu.

Klíčová slova:

demografická revoluce, populační vývoj, predikce, reprodukce, subsaharská Afrika, věková struktura,

Demographic problem of Sub-Saharan Africa

Abstract

This thesis examines the demographic problem of Sub-Saharan Africa, which is caused by enormous population increase since the second half of the 20th century. The mentioned population increase is analysed and documented for each region of the Sub-Saharan Africa. Relevant demographic indicators and data from the UN statistical database „World Population Prospects, The 2022 Revision“ were used for this analysis.

Together with the documented demographic trends over the last 71 years, the thesis presents also forecast of the probable demographic development by 2050 in the mentioned region including its impacts. Based on the findings, and with awareness of how population development is conditioned by other changes in society, the thesis then presents possible solutions of the demographic problem in the mentioned region.

Keywords:

demographic revolution, demographic development, projection, reproduction, Sub-Saharan Africa, age structure,

Obsah

1 Úvod.....	5
2 Cíl práce a metodika	7
2.1 Cíl práce	7
2.2 Metodika	7
3 Teoretická část práce	8
3.1 Původ a definice demografie.....	8
3.2 Základní demografické pojmy (jevy a procesy).....	8
3.3 Demografické prameny	9
3.4 Demografické ukazatele vybraných demografických procesů.....	9
3.4.1 Úmrtnost	10
3.4.2 Smrtelnost a smrtnost.....	10
3.4.3 Nemocnost	11
3.4.4 Porodnost	11
3.4.5 Plodnost	12
3.4.6 Migrace	12
3.5 Struktura populace	12
3.6 Historický vývoj populace ve světě	14
3.6.1 Pravěk	14
3.6.2 Starověk	17
3.6.3 Středověk	18
3.6.4 Novověk.....	18
3.7 Přirozený řád reprodukce	19
3.8 Demografická revoluce neboli první demografický přechod.....	20
3.9 Druhý demografický přechod	23
3.10 Subsaharská Afrika	24
3.10.1 Geografická charakteristika	25
3.10.2 Ekonomická charakteristika.....	27
3.10.3 Historický vývoj populace	32
4 Analytická část práce	36
4.1 Demografický vývoj v regionech subsaharské Afriky 1950–2021	36
4.1.1 Jižní Afrika	36
4.1.2 Střední Afrika	40
4.1.3 Východní Afrika	43
4.1.4 Západní Afrika.....	47
4.2 Komparace demografického vývoje regionů subsaharské Afriky a světa	51
4.3 Predikce demografického vývoje subsaharské Afriky do roku 2050.....	57

5	Zhodnocení a doporučení	64
5.1	Dopady demografického vývoje v subsaharské Africe	64
5.2	Možnosti řešení	65
6	Závěr.....	67
7	Seznam použitých zdrojů.....	70
7.1	Tištěné zdroje	70
7.2	Internetové zdroje.....	70
8	Seznam obrázků, tabulek, grafů a zkratk	72
8.1	Seznam obrázků	72
8.2	Seznam tabulek.....	72
8.3	Seznam grafů.....	72

1 Úvod

Téma této diplomové práce není v demografii ničím novým, existuje celá řada publikací a prací, které se zabývají nebo alespoň dotýkají tématu demografického vývoje subsaharské Afriky a to především v kontextu vývoje populace ve světě. Problém je však natolik závažný a má svůj vývoj, že se mu bezpochyby budou následně věnovat i další autoři.

Počet obyvatel se v Africe za posledních zhruba 70 let zvýšil až šestinásobně. V porovnání s ostatními kontinenty si tím Afrika zachovává vedoucí postavení, které vzbuzuje oprávněné obavy. Ty plynou například ze zajištění rostoucích požadavků na spotřebu (půda, potraviny, voda, atd.) a omezené možnosti jejího naplnění s ohledem na limitované přírodní zdroje, což nás nutí se tímto problémem zabývat. Jakým směrem se tedy bude populační vývoj subsaharské Afriky ubírat a jaké to bude mít dopady? Najít odpovědi na tyto otázky je záměrem této práce.

První – teoretická část práce objasňuje základní pojmy z demografie, které jsou klíčové pro pochopení zákonitostí populačního vývoje. V této souvislosti budou stručně vysvětleny i hlavní ukazatele demografických procesů, se kterými se můžeme setkat při analýze dat o populaci. S ohledem na samotný populační vývoj se neobejdeme bez stručného popisu historického vývoje populace ve světě, ke kterému bude patřit i charakteristika přirozeného řádu reprodukčního chování a jeho změn během demografické revoluce.

Jelikož tématem práce je populační problém subsaharské Afriky, bude nutné i kontextové vymezení regionu v podobě stručné charakteristiky v oblasti geografie, ekonomiky a historické demografie. Informace pro tuto část práce budou čerpány z řady publikací a pramenů, které jsou k těmto tématům k dispozici a které jsou nepostradatelným předpokladem pro zpracování analytické části práce.

Druhá – analytická část práce se bude zabývat demografickým vývojem v subsaharské Africe za posledních 71 let. Vzhledem k velkému rozsahu vymezeného regionu budou demografická data pro větší přehlednost uváděna pro jednotlivé regiony (jižní, střední, východní a západní) subsaharské Afriky zvlášť. Hlavním zdrojem informací

této části práce budou statistická data (ročenky) dostupná z mezinárodně uznávaných databází OSN „World Population Prospects, The 2022 Revision“ a „UNCTADstat“¹.

Součástí demografické analýzy bude i predikce demografického vývoje subsaharského regionu do roku 2050 od OSN, na jejímž základě získáme ucelenou představu o tom, jakým směrem se bude pravděpodobně počet obyvatelstva tohoto regionu vyvíjet a jaké dopady tohoto vývoje lze očekávat.

Analytickou část a zároveň celou práci pak uzavírá kapitola s možnostmi řešení, které by mohly ovlivnit populační vývoj daného regionu příznivějším směrem.

¹ UNCTADstat je statistická databáze Konference OSN o obchodu a rozvoji (United Nations Conference on Trade and Development).

2 Cíl práce a metodika

2.1 Cíl práce

Tato práce si klade dva hlavní cíle. Prvním hlavním cílem je odhalit příčiny demografického problému v zemích subsaharské Afriky, kterým je značný populační růst obyvatelstva. Tomuto cíli předchází dva dílčí cíle.

Prvním dílčím cílem je zdokumentování demografického vývoje regionu v celé časové ose na základě analýzy dostupných dat. Zdokumentováním demografické situace regionu získáme předpoklady pro naplnění dalšího v pořadí druhého dílčího cíle, kterým je odhalit na základě těchto dat specifika demografického vývoje a jeho případné důsledky.

Druhým hlavním cílem a zároveň cílem konečným je pak naznačit možná řešení demografického problému sledovaného regionu.

2.2 Metodika

Pro účely splnění cílů této práce byly v teoretické části použity informace z tištěných zdrojů, které byly předpokladem k pochopení problematiky zvoleného tématu.

Pro praktickou část práce byla použita demografická data, některá již v podobě sestavených ukazatelů (hrubá míra porodnosti, hrubá míra úmrtnosti, úhrnná plodnost, střední délka života nebo věkový medián) dostupná z internetového zdroje OSN (online verze statistické ročenky „World Population Prospects, The 2022 Revision“). Takto získaná data byla vybrána způsobem, aby vedla k pochopení specifík demografického vývoje regionu a k naplnění hlavního cíle – zjištění příčin populačního růstu v regionu.

Pro lepší ilustraci byla data znázorněna v podobě grafů (spojnicový, kotoučový), které umožnily zachytit nejen vývoj hodnot daných ukazatelů, ale zároveň usnadnily jejich komparaci mezi jednotlivými regiony subsaharské Afriky, případně i se světem.

Takto zachycená data byla podrobena analýze a vyhodnocení, na základě kterých bylo možné vyvodit případné dopady daného problému a naznačit možná řešení.

3 Teoretická část práce

3.1 Původ a definice demografie

Název demografie vznikl z řeckých slov *démos* (lid) a *grafein* (psát, popisovat)² a jako první tento termín pro vědu o obyvatelstvu použil v r. 1855 francouzský botanik Achille Guillard (1799-1876). Základy vědy byly však položeny už v 17. století v Anglii Johnem Grauntem (1620-1674), který stojí za autorstvím první demografické publikace z r. 1662 *Přirozená a politická pozorování založená na seznamech zemřelých*. Předmětem Grauntova zkoumání se stala úmrtnost a autor v knize na základě záznamů o zemřelých obyvatelích Londýna během morové epidemie odhaluje výsledky svého pozorování v podobě prvních modelů úmrtnostních tabulek.

Demografie jako vědní disciplína se začala formovat v průběhu 19. století, kdy se demografické charakteristiky obyvatelstva staly předmětem vědeckého zkoumání a dnes je demografie definována jako věda, která „se zabývá studiem reprodukce lidských populací“³ a jejími zákonitostmi.

3.2 Základní demografické pojmy (jevy a procesy)

Reprodukcí v demografii rozumíme přirozenou obměnu populace rozením a umíráním. Narození a smrt jsou významnými událostmi v lidském životě, ale zároveň i klíčovými jevy, které v kolektivní rovině ovlivňují početní stav populace a utvářejí tak průběh demografické reprodukce. Demografickou reprodukci neovlivňuje jen přirozená obměna populace, ale i obměna obyvatelstva vyvolaná stěhováním a celá další řada událostí, které mohou hrát roli u již zmíněných jevů (např. nemoc u úmrtí) anebo jsou jejich podmnožinou (např. potrat u úmrtí). Všechny tyto události se v demografii pojímají jako jevy hromadné a jsou projevem odpovídajících demografických procesů, které jsou definovány jako změna či přechod z jednoho stavu do druhého. Takto je například smrt demografickým jevem a zároveň projevem demografického procesu zvaného úmrtnost a je definována jako přechod, kdy člověk přechází ze stavu „žijící“ do stavu „zemřelý“.⁴

² KALIBOVÁ, K. *Úvod do demografie*. Praha: Karlova univerzita, 2006. s. 5.

³ Tamtéž, s. 5.

⁴ HŮLE, D. Demografický informační portál. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: <http://www.demografie.info/>.

3.3 Demografické prameny

Demografické procesy jsou analyzovány a vyhodnocovány na základě dat získaných z demografických pramenů, která jsou dvojího rázu, buď informují o početním stavu obyvatel (sčítání lidu, populační registr) nebo o jejich pohybu či „přechodu“ (evidence migrace a přirozené obměny). Stavem rozumíme velikost populace (tj. počet jedinců-členů populace) a její strukturu, pohybem či přechodem pak rozumíme události, které přímo souvisí s reprodukcí obyvatelstva (narození, úmrtí,..). Základní a zároveň klíčová demografická data tedy získáváme z výsledků sčítání lidu, evidence migrací a přirozené měny, z různých výběrových šetření či registrů obyvatelstva⁵, která jsou u nás a ve světě zpravidla evidována prostřednictvím orgánů státní správy: úřady matričními nebo statistickými.

3.4 Demografické ukazatele vybraných demografických procesů

„Za demografické ukazatele se považují všechna základní a analytická data, která se vztahují k jednotlivým složkám procesu demografické reprodukce“⁶. Za demografické ukazatele jsou považovány už jednoduché absolutní údaje, např. počet obyvatel, počet narozených, zemřelých apod., které se dávají do vzájemných souvislostí a počítají se poměrná neboli relativní čísla (tzv. analytická data), která se podle způsobu výpočtu označují jako ukazatele, míry, kvocienty nebo indexy.⁷

Za základní ukazatel demografických procesů je považována obecná neboli hrubá míra (hm), která vyjadřuje úroveň daného procesu (např. úmrtnost) a je definována jako poměr celkového počtu (zemřelých) k počtu obyvatel v populaci za určité časové období (zpravidla za rok). Jmenovatelem je zde počet obyvatel k 1. červenci neboli tzv. střední stav obyvatelstva, který se vypočítává jako aritmetický průměr počátečního a konečného stavu obyvatelstva v daném roce. Výsledná hodnota je pak uváděna v promilích (‰) tedy v přepočtu na 1000 obyvatel. Úskalím hrubé míry je to, že platí za nejjednodušší ukazatel a ne vždy je dostatečně vypovídající, takže je v některých případech nahrazována specifickými mírami, například podle věku.

⁵ KALIBOVÁ, K. Tamtéž, .s. 13.

⁶ Tamtéž, .s. 13.

⁷ NEŠPOR, Z. Sociologická encyklopedie. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Ukazatele_demografick%C3%A9.

3.4.1 Úmrtnost

Úmrtnost nebo také mortalita je jedním ze základních procesů demografické reprodukce v populaci (spolu s porodností) a zároveň ukazatel úmrtí. „V demografii se úmrtností rozumí proces vymírání populace“⁸. Jde tedy o přirozený proces redukce počtu obyvatelstva, který se zvyšuje s rostoucím věkem a přirozeně tím ovlivňuje populační růst a podílí se tak na celkové změně počtu obyvatelstva. V základním matematickém vyjádření je úmrtnost výsledkem poměru počtu úmrtí (D) k počtu obyvatel (P) za určité období a to bez rozdílu příčin smrti (hrubá míra úmrtnosti – hmú).

$$hmú = \frac{D}{P} * 1000$$

Přesnější ukazateli úmrtnosti jsou specifické míry úmrtnosti (smú), které bývají rozděleny podle věku nebo také podle pohlaví, protože intenzita úmrtnosti je v každém věku a pro každé pohlaví jiná. V matematickém vyjádření nám pak tyto specifické míry úmrtnosti udávají poměr počtu zemřelých ve věku x (nebo počet žen/mužů) vztažený k počtu obyvatel v daném věku x (nebo k danému pohlaví).

Na základě výpočtu úmrtnosti v populaci se často setkáme i s výpočtem střední délky života neboli s nadějí dožití. Jde o statistický údaj, který se vypočítá z úmrtnostních tabulek a udává průměrný počet let, který má před sebou jedinec v určitém věku, pokud by zůstaly zachovány úmrtnostní poměry, které jsou ve sledovaném období⁹.

Při analýze úmrtnosti podle věku rozlišujeme fetální úmrtnost (před narozením), novorozeneckou úmrtnost (do 4 týdnu života), kojeneckou úmrtnost (do jednoho roku). „Ostatní termíny jako dětská úmrtnost, úmrtnost mládeže, dospělých či starých osob nejsou přesně určeny věkem“¹⁰.

3.4.2 Smrtelnost a smrtnost

Při analýze úmrtnosti podle příčin se setkáme s dalšími ukazateli jako jsou míra smrtelnosti (fatality) a míra smrtnosti (letality). Závažnost dané nemoci z hlediska uzdravení respektive přežití udává míra smrtelnosti a je definována jako poměr počtu zemřelých na danou nemoc vztažený k celkovému počtu nemocných s danou nemocí.

⁸ KALIBOVÁ, K., PAVLÍK, Z. *Mnohojazyčný demografický slovník*. Praha: Česká demografická společnost, 2005. s 65.

⁹ Český statistický úřad. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: <https://www.czso.cz>.

¹⁰ KALIBOVÁ, K., PAVLÍK, Z. Tamtéž, s. 68.

Míra smrtnosti pak uvádí poměr počtu zemřelých na určitou příčinu k celkovému počtu obyvatel a vystihuje tak míru závažnosti dané nemoci v populaci.

3.4.3 Nemocnost

Nemocnost někdy též chorobnost či morbidita je dalším z demografických procesů, který je kauzálně propojen s úmrtností. Nemocností rozumíme výskyt a rozšíření nemocí v populaci a jejími základními ukazateli jsou incidence a prevalence. Incidence uvádí počet nových případů onemocnění v určitém období v poměru k počtu obyvatel, tj. míru výskytu. Prevalence udává podíl nemocných vztahený k celkovému počtu obyvatel v určitém okamžiku, tj. ukazuje míru rozšíření. Úskalím při výpočtu nemocnosti je však nepřesná hranice mezi zdravím a nemocí, jelikož statistikám podléhají jen poruchy zdraví nebo úraz vyžadující léčeni¹¹.

3.4.4 Porodnost

Porodnost též natalita je spojena s reprodukcí neboli s rozením dětí. Za nejjednodušší výpočet porodnosti bereme obecnou neboli hrubou míru, která se udává jako poměr počtu narozených dětí (N) k počtu obyvatel (P) na tisíc lidí za rok. Při výpočtu nebereme v potaz všechny narozené, ale jen živě narozené, kteří hrají v procesu reprodukce roli.

$$hmp = \frac{N}{P} * 1000$$

Přestože je porodnost protikladným ukazatelem k úmrtnosti („představuje pozitivní složku reprodukce“¹²), je s ní přímo spojena, protože spolu představují dvě základní složky přirozené reprodukce populací, které ovlivňují populační růst a podílí se tak na celkové změně počtu obyvatelstva. Porovnáním hrubé míry porodnosti a hrubé míry úmrtnosti dostaneme buď přirozený přírůstek, který vzniká větším počtem živě narozených nad zemřelými, anebo přirozený úbytek, který vzniká větším počtem zemřelých nad živě narozenými.

¹¹ NEŠPOR, Z. Tamtéž.

¹² KUNA, Z. *Demografický a potravinový problém světa*. Praha: Wolters Kluwer ČR,a.s, 2010. s 15.

3.4.5 Plodnost

Bezprostředně s reprodukcí souvisí i plodnost neboli fertilita, která určuje úroveň porodnosti. Její výpočet se od porodnosti liší tím, že se poměr narozených dětí nevztahuje k celkové populaci, ale pouze na ženy v reprodukčním věku, které je vymezeno věkovým rozpětím 15-49 let. Kromě obecné míry plodnosti se také můžeme setkat s úhrnnou plodností, jejíž výsledek udává průměrný počet potomků na jednu ženu. „S ohledem na úmrtnostní tabulky se jako nejmenší počet dětí na jednu ženu, který zajistí alespoň prostou reprodukci, uvádí rozmezí 2,1 až 2,2“¹³.

3.4.6 Migrace

Migrace neboli stěhování znamená změnu místa pobytu. Migrace má stejně jako úmrtnost nebo porodnost přímý vliv na změnu počtu obyvatelstva svým přírůstkem či úbytkem. Proces migrace probíhá dvojím směrem, buď směrem do populace, v tom případě mluvíme o imigraci, nebo směrem ven z populace a pak se jedná o emigraci. Stěžejní hodnotou je pak tzv. obecná míra migrace, která je výsledkem rozdílu obou procesů.

Výsledkem společného působení procesu porodnosti, úmrtnosti a migrace je pak populační růst nebo úbytek. K populačnímu růstu nebo přírůstku dochází vlivem vyšší porodnosti než úmrtnosti a eventuálně vyšší imigrací než emigrací a bývá označován jako pozitivní růst. Naopak „populační úbytek je důsledek vyšší úmrtnosti než porodnosti, eventuálně vyšší úrovně emigrace než imigrace, respektive kombinovaného důsledku těchto procesů a bývá označován jako negativní růst“¹⁴.

3.5 Struktura populace

Cílem demografického poznání není jen studium demografických procesů a s ním spojeného procesu reprodukce z hlediska jejich vývoje, ale i studium momentálního stavu populace – struktury obyvatelstva. Jako základní struktury obyvatelstva se často uvádí struktury obyvatelstva podle pohlaví a věku, ale existují i struktury podle rodinného stavu, vzdělání, náboženství a další. Pro účely této práce bude dostačující zmínit se o struktuře obyvatelstva podle věku.

¹³ KUNA, Z. Tamtéž, s. 63.

¹⁴ Tamtéž, s. 17.

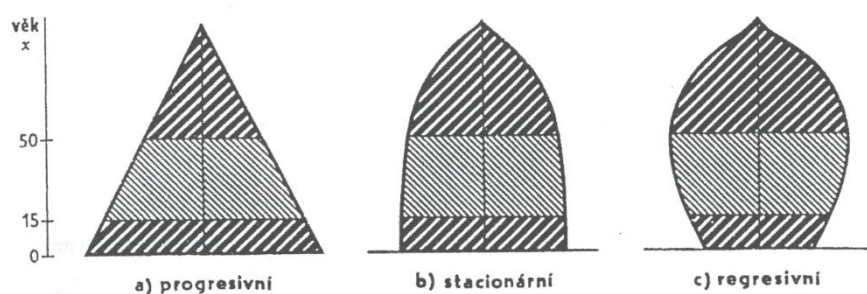
Základním dělením obyvatel podle věku je klasifikace podle schopnosti reprodukce, která je vymezena věkovým rozpětím 15–49 let. Výsledkem je rozdělení obyvatelstva do tří skupin: předreprodukční (0-14 let), reprodukční (15-49) a postreprodukční (nad 50 let). Zpravidla platí, že přibližně polovinu každé populace představuje reprodukční složka a podle toho, jaký je poměr mezi zbývajícími dvěma skupinami, rozlišujeme tři typy populace: progresivní typ, stacionární typ a regresivní typ.

U progresivního typu populace převažuje předreprodukční složka nad postreprodukční a je pro ni příznačná vysoká míra plodnosti a úmrtnosti. Co do projevu jde o nejpřirozenější typ věkové struktury, který se pravděpodobně vyskytoval u prehistorických a historických populací¹⁵. Dnes se s ním v pozměněné podobě – s klesající mírou úmrtnosti setkáme nejčastěji u populací rozvojových zemí, což vede k jejich rychlému početnímu růstu.

Pro stacionární typ populace je příznačná rovnováha mezi předreprodukční a postreprodukční složkou. Tento typ „se vytváří déletrvajícím poklesem intenzity porodnosti na takovou úroveň, že pouze nahrazuje obyvatelstvo v reprodukčním věku při dané úrovni intenzity úmrtnosti“¹⁶.

Posledním typem je regresivní typ populace, u kterého převažuje postreprodukční složka nad reprodukční a konečným výsledkem je populační úbytek.

Obrázek 1: Schématické znázornění tří základních typů věkové struktury

Zdroj: KALIBOVÁ, K. *Úvod do demografie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006, s. 18.

Z hlediska mezinárodního srovnání se také můžeme setkat s rozdělením populace podle stupně ekonomické aktivity na 3 základní skupiny:

a) do 14 let (předproduktivní věk), b) 15-64 let (produktivní věk), c) 65 let a více (postproduktivní věk)¹⁷.

¹⁵ KALIBOVÁ, K. Tamtéž, s. 18.

¹⁶ PAVLÍK, Z. RYCHTAŘÍKOVÁ, J. ŠUBRTOVÁ A. *Základy demografie*. Praha: Academia, 1986. s. 118.

¹⁷ VALLIN, J. *Světové obyvatelstvo*. Praha: Academia, 1992. s. 36.

K nejpoužívanějším ukazatelům věkové struktury populace patří věkový medián, „což je střední hodnota, která rozděluje celou populaci podle věku na dvě stejně početné části. Udává tedy věk, kterého dosáhla právě polovina populace“¹⁸.

3.6 Historický vývoj populace ve světě

3.6.1 Pravěk

Určit velikost populace v dobách nejstaršího vývoje lidstva, jehož počátky spadají do nejstarší doby kamenné (před 2–3 milióny let¹⁹), je na základě skromných archeologických nálezů velmi obtížné, a proto se s odhady početní velikosti obyvatelstva té doby setkáme jen zřídka.

Podle Z. Pavlíka²⁰, odhadujeme-li velikost historických populací, máme dvě možnosti. Tou první je odhad populace na základě už zmíněných archeologických nálezů a jaký podíl představují vzhledem k tehdy žijící celkové populaci. Tím druhým způsobem je odhad úživnosti (schopný uživit) určitého území vzhledem ke způsobu hospodaření „a bývá uváděn jako velikost lidnatosti na jednotku plochy“²¹. Nejčastěji se setkáme s odhady druhého typu, za jehož zakladatele je považován německý geograf Friedrich Ratzel (1844–1904) a bývá vyjadřován v následujícím přehledu²².

Tabulka 1: Hustota zalidnění podle způsobu hospodaření

Způsob hospodaření	Lidnatost na 1 km ²
lov v polárních krajích (např. Eskymáci)	0,002-0,005
lov ve stepích (např. australští domorodci)	0,002-0,009
lov a částečné zemědělství (např. indiáni, papuánci)	0,2-0,7
lov ryb mimo polární kraje (napr. Polynésané)	0,2 - 1,8
kočovní pastevectví	0,7-1,8
primitivní rolnictví, primitivní řemeslo, obchod	1,8 - 5,5
kočovní zemědělství	3,6 - 5,5
rybolov a zemědělství (pobřeží Tichého oceánu)	3,6 - 9,1
zemědělství evropského typu s nepříznivým klimatem	9,1
zemědělství ve střední Evropě	36
zemědělství v jižní Evropě	73
smíšené oblasti zemědělsko-průmyslové	91 - 109
zemědělské oblasti Indie	180
Evropské oblasti velkého průmyslu	270

Zdroj: PAVLÍK, Z. *Nástin populačního vývoje světa*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, s. 17.

¹⁸ KALIBOVÁ, K. Tamtéž, s. 19.

¹⁹ PODBORSKÝ, V. *Dějiny pravěku a rané doby dějinné*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. s. 45.

²⁰ Zdeněk Pavlík (1931–2020) byl přední český demograf.

²¹ PAVLÍK, Z. *Nástin populačního vývoje světa*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1984. s. 15.

²² Tamtéž, s. 17.

V tabulce 1 je možné porovnat, jak se mění hustota obyvatel v závislosti na způsobu hospodaření. Úskalím tohoto přehledu a odhadu vůbec jsou ale dva předpoklady: předpoklad rovnoměrného osídlení a předpoklad maximálního počtu obyvatelstva, který počítá s tím, „že na světě žije vždy tolik lidí, kolik se jich může vzhledem k danému způsobu hospodaření uživit“²³. Oba předpoklady se jeví jako sporné, protože z dosavadních nálezů víme, že nedocházelo k rovnoměrnému osídlení, ale ke koncentracím populace v oblastech příznivějších pro život a je velmi pravděpodobné, že ani tyto nejvhodnější oblasti nebyly vždy zcela osídleny²⁴.

V neposlední řadě nám také chybí poznatky o úživnosti půdy v dobách ledových, konkrétně během poslední doby ledové, která podle odhadů začala přibližně před 2,5 miliony let a skončila před zhruba 10 tisíci lety²⁵ a ovlivňovala život našich předků. Uvedené Ratzelovo schéma má přes své nedostatky dnes neocenitelnou hodnotu v tom, že se stalo východiskem pro mnohé další autory, kteří jej převzali a následně adaptovali ve svých pracech.

Vývoj člověka, tak jak ho známe dnes, nebyl lineárním přechodem jednoho druhu v jiný, ale spíše bohatě rozvětveným stromem, kdy různé druhy předků člověka existovaly vedle sebe²⁶. Jelikož tématem této práce není historický vývoj člověka ale historický vývoj světové populace, omezíme se v následujícím historickém přehledu jen na některé předky.

Většina publikací věnující se tématu vývoji světové populace (například J. Vallin²⁷) uvádí jako nejstaršího předka dnešního člověka – příslušníka lidského rodu *Australopithecus*, který žil v Africe před 4 - 2 miliony let²⁸. Podle J. Vallina jich vzhledem ke způsobu obživy nemohlo žít na km² více, než dnes žije velkých opic, například goril. „Takže jich před třemi milióny let mohlo být mezi 50 a 150 tisíci“²⁹.

Po *Australopithecích* narazíme na dalšího vývojově mladšího předchůdce člověka a tím byl *Homo erectus*, jehož nejranější nálezy jsou datovány na 1,8 miliónu let³⁰. *Homo erectus* je někdy též nazýván opočlověk a jejich počet J. Vallin odhaduje na 1 milión.

²³ PAVLÍK, Z. Tamtéž, s. 15.

²⁴ Tamtéž, s. 16.

²⁵ PODBORSKÝ, V. Tamtéž, s. 23.

²⁶ DVOŘÁKOVÁ, R.M., ABSOLONOVÁ K. *Vznik a vývoj člověka*. [online]. (PDF). [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: <https://ziva.avcr.cz/files/ziva/pdf/vznik-a-vyvoj-cloveka.pdf>.

²⁷ Jacques Vallin (1941) byl francouzský demograf.

²⁸ PODBORSKÝ, V. Tamtéž, s. 29.

²⁹ VALLIN, J. Tamtéž, s. 54.

³⁰ PODBORSKÝ, V. Tamtéž, s. 31.

Dalším vývojově mladším předkem je člověk neandertálský. Ten je dnes považován za slepou vývojovou větev, nikoli za přímého předchůdce moderního člověka³¹ a v době největšího rozšíření asi před 40 tisíci let jejich počet odhaduje J. Vallin na 2 milióny.

Od člověka neandertálského se dostáváme k jeho současníkovi – přímému předchůdci dnešního moderního člověka druhu *Homo sapiens*, který vznikl podle předpokladů v Africe přibližně před 200 tisíci lety. Odtud se zhruba před 85 tisíci lety dostal postupně do Evropy a Asie a později i do Austrálie a Ameriky, což vedlo k populačnímu růstu, jak prokazují genetické analýzy³².

S ústupem poslední doby ledové, která skončila před 10 tisíci lety, a s oteplením podnebí odpovídajícím dnešním klimatickým podmínkám je již odhadů na počet obyvatel světa více. Podle Z. Pavlíka se tehdy hustota obyvatel živící se lovem s přechodem na primitivní zemědělství mohla pohybovat od 0,5–1 osob na km². Odhad celkového počtu obyvatel země s ohledem na plochu nejprůzračnějšího území (1–5 % zemské souše) uvádí na 0,6–6,8 miliónu osob. Podle anglického geografa D. Stampa (1898–1966), jehož Z. Pavlík rovněž cituje, v období kolem roku 7500 př. n. l. žilo na světě 5-20 miliónů osob, 5000 př. n.l. asi 20 miliónů a okolo roku 1000 př. n. l. asi 80 miliónů osob. Poněkud mírnější odhad počtu obyvatel na dobu 10 tisíc před n. l. má J. Vallin, který ji odhaduje na 5 miliónů a v době 7 tisíc př. n. l. dokonce na ne vyšší než 4 milióny.

Konec doby ledové přináší i jiné příhodnější klimatické podmínky pro život populací a to se odráží ve způsobu hospodářství. Mění se způsob získávání obživy z lovecko-sběračského způsobu života k zemědělské výrobě (obdělávání půdy, chov zvířat) podmíněný rozvojem technologií a usedlého způsobu života. Tento tzv. společenský přechod bývá nazýván neolitickou revolucí, ale ne v tom slova smyslu náhlého krátkodobého přechodu, nýbrž šlo o pozvolný proces, které trval několik tisíc let.

Za ohnisko neolitické revoluce je považována oblast Blízkého východu, ale přechod k zemědělské výrobě je doložen i v jihozápadní Číně, jihovýchodní Asii, Mexiku a Peru. Dnes považujeme neolitickou revoluci za ukončený historický hospodářský a společenský přechod, který se týkal populace celosvětově. Přesto se

³¹ DVOŘÁKOVÁ, R.M., ABSOLONOVÁ K. Tamtéž, s. 27.

³² Tamtéž, s. 26.

i do dnešní doby zachovaly v některých oblastech světa výjimky, u kterých tento přechod neproběhl (např. australští domorodci, některé indiánské kmeny³³).

Tyto převratné změny, které nastaly během neolitické revoluce, se projevují i v odhadech na počet obyvatel té doby – ztelně rostou. Podle J. Vallina žilo koncem 5000 př. n. l. asi 15 miliónů lidí a pak se v průběhu tisíce let díky prvním úspěchům zemědělství tento počet zdesateronásobil na 150 miliónů.

3.6.2 Starověk

Na rozdíl od pravěku se ve starověku setkáváme kromě pramenů v podobě předmětů, nástrojů, kosterních pozůstatků i s prvními písemnými prameny. Ty se objevují již začátkem 4000 př. n. l. v Mezopotámii v podobě číselných znaků. Z Herodotových³⁴ spisů se pak dozvídáme o prvním sčítání lidu v Egyptě kolem r. 2900 př. n. l. Uvádí se také, že staří Egyptané měli koncem 2000 př. n. l. zavedenou dokonce evidenci přirozené měny obyvatelstva. O nejstarším sčítání lidu v Číně se zmiňuje i Konfucius, který ho datuje k roku 2200 př. n. l.³⁵

Nálezy písemných pramenů odhady počtu obyvatel v některých ohledech konkretizují, v jiných zase zkreslují. Data z pramenů se většinou týkají určitých omezených populací nebo jejich částí a nelze je nekriticky přijímat, protože jak se ukazuje, obsahují mnohdy nadnesené údaje, které jsou spojeny s idealizací historických dob³⁶. Nejvíce informací z té doby čerpáme hlavně z antických pramenů. V tomto ohledu je třeba zmínit jméno německého historika starověku K. J. Belocha (1854–1929), který provedl základní kritickou demografickou syntézu starověkého Řecka a Říma a jeho data jsou dodnes základem pro hodnocení počtu obyvatel v těchto dobách³⁷.

Díky tomu jsme schopni odhadnout poměrně věrohodně počet obyvatel k začátku našeho letopočtu, který zachycuje tabulka 2. Pro evropský kontinent se uvádí počet 35 miliónů (25 miliónů obyvatel Římská říše, 1 milión obyvatel Anglie, 3 milióny Germánů a 6 miliónů Slovanů)³⁸. U odhadů za zbylé kontinenty situaci komplikuje absence kritických studií demografických dat z té doby. Navzdory tomu obyvatelstvo Oceánie bývá

³³ NEŠPOR, Z. Tamtéž.

³⁴ Hérodotos (484–425 př.n.l.) byl antický historik.

³⁵ PAVLÍK, Z. Tamtéž, s. 20.

³⁶ Tamtéž, s. 20.

³⁷ Tamtéž, s. 21.

³⁸ Tamtéž, s. 22.

odhadováno na 1 milion osob, obyvatelstvo Afriky na 30 milionů, obyvatelstvo Ameriky mezi 8–40 miliony obyvatel a obyvatelstvo Asie zhruba na 180 milionů obyvatel.

Tabulka 2: Orientační odhad počtu obyvatelstva světa k začátku našeho letopočtu

Světadíí	Odhad obyvatelstva v miliónech	Možná chyba v %
Evropa	35	+– 20%
Asie	180	+– 50%
Afrika	30	+– 50%
Amerika	10	+– 100%
Oceánie	1	+– 50%
Celý svět	256	+– 20%

Zdroj: PAVLÍK, Z. Nástin populačního vývoje světa. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, s. 24

3.6.3 Středověk

Od začátku našeho letopočtu se množství pramenů o populační velikosti jednotlivých populací v různých dobách neustále zvětšuje, ale první spolehlivější data se objevují až na začátku 18. století³⁹. Pokud jde o odhady počtu obyvatel Evropy z té doby, často se uvádí výsledky studií sovětského demografa B. C. Urlanise (1906–1981), který k roku 1000 uvádí počet 56 milionů. Pro ostatní kontinenty zde opět platí absence směrodatných údajů, ale předpokládá se, že počet obyvatel k r. 1000 nadále rostl a týkal se všech kontinentů.

Tabulka 3: Orientační odhad počtu obyvatelstva světa k r. 1000 a 1500

Světadíí	Odhad počtu obyvatel v miliónech k roku		
	1000	1500	Možná chyba v %
Evropa	56	91	+– 20%
Asie	220	270	+– 50%
Afrika	50	82	+– 50%
Amerika	20	41	+– 50%
Oceánie	1	2	+– 50%
Celkem	347	486	+– 20%

Zdroj: PAVLÍK, Z. Nástin populačního vývoje světa. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, s. 27

3.6.4 Novověk

Odhady počtu obyvatel světa od roku 1650 až do roku 1950 přináší tabulka 4. I když jde pouze o orientační odhady počtu obyvatel pro jednotlivé kontinenty a celého světa, vidíme, že počet obyvatel rostl, byť na začátku pomalejším tempem nežli na konci

³⁹ PAVLÍK, Z. Tamtéž, s. 25.

odhadovaného období. Od této nejdříve pozvolně rostoucí tendence růstu počtu obyvatel k rychleji rostoucí se odchylojí jen africký a americký kontinent. V případě Afriky si všimneme poměrně dlouho trvající stagnace v růstu počtu obyvatel od 17. až do konce 19. století. V případě Ameriky, dochází po roce 1500 k razantnímu poklesu počtu obyvatel, který následně stagnuje a roste až ke konci 18. století. Oba případy jsou odrazem velkého úbytku domorodého obyvatelstva následkem evropské kolonizace.

Tabulka 4: Orientační odhad počtu obyvatelstva světa v letech 1650-1950

Světadíl	Odhad počtu obyvatel v miliónech k roku					
	1650	1750	1800	1850	1900	1950
Evropa	100	140	187	266	401	529
Asie	330	479	602	749	937	1413
Afrika	100	95	90	95	120	198
Amerika	13	12	25	59	144	330
Oceánie	2	2	2	2	6	13
Celkem	545	728	906	1171	1608	2483

Zdroj: PAVLÍK, Z. Nástin populačního vývoje světa. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, s. 27

Půjdeme-li při analýze těchto dat ještě dál, můžeme si na základě výpočtu průměrného tempa početního přírůstku obyvatelstva v jednotlivých obdobích podle kontinentů udělat hrubou představu o tom, jak nerovnoměrný byl populační vývoj světa co do prostoru i času⁴⁰. Tento nerovnoměrný populační vývoj je opět odrazem nerovnoměrného vývoje hospodářského, politického a společenského jednotlivých populací.

Tabulka 5: Orientační průměrné přírůstky obyvatelstva světa v letech 0-1950

Světadíl	0-1000	1000-1500	1500-1650	1650-1750	1750-1800	1800-1850	1850-1900	1900-1950
Evropa	0,47	0,97	0,63	3,36	5,79	7,05	8,21	5,54
Asie	0,20	0,41	1,34	3,73	4,57	4,37	4,48	8,22
Afrika	0,51	0,99	1,32	-0,51	-1,08	1,08	4,67	10,02
Amerika	0,69	1,44	-7,66	-0,80	13,08	17,17	17,85	16,59
Oceánie	-	-	-	-	-	-	21,97	15,46
Celkem	0,29	0,67	0,76	2,90	4,37	5,13	6,34	8,69

Zdroj: PAVLÍK, Z. Nástin populačního vývoje světa. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, s. 29

3.7 Přirozený řád reprodukce

S ohledem na historický vývoj populace nelze opomenout zmínit tzv. přirozený řád reprodukce nebo také přirozené reprodukční chování, protože tím je charakterizován

⁴⁰ PAVLÍK, Z. Tamtéž, s. 29.

populační vývoj do 18. století. Reprodukční proces obyvatelstva do té doby určovala vysoká úroveň úmrtnosti (hmů nad 30 promile) spolu s vysokou mírou plodnosti (hmp 30–50 promile)⁴¹, jejichž výsledkem byl relativně nízký přirozený přírůstek. Časté bylo střídání období růstu, stagnace a poklesu počtu obyvatel v závislosti na vnějších okolnostech: ať už to byla v pravěku neolitická revoluce, která se projevila hojností potravy a větší hustotou zalidnění a početním růstem nebo naopak ve středověku vysoké úbytky obyvatel způsobené následkem válek, morových epidemií či hladomorem. Vše, co se odehrávalo v té době a mělo vliv na demografickou reprodukci, „zůstávalo omezeno hranicemi primitivního reprodukčního chování (přirozeného řádu reprodukce)“⁴².

3.8 Demografická revoluce neboli první demografický přechod

Revolucí nazýváme převratné změny, které se mohou týkat různých oblastí a podle toho, kde k nim dochází, získávají svá pojmenování, např. revoluce průmyslová. Převratné změny, které nastávají v demografické reprodukci, nazýváme revolucí demografickou.

Do 18. století lidstvo postrádalo účinné mechanismy v boji proti vysoké míře úmrtnosti a vysoké plodnosti⁴³. To se však kolem r. 1750 mění s počátkem uvědomělého regulování plodnosti a úmrtnosti ve vyspělých evropských zemích⁴⁴. Tato regulace by nebyla možná bez pokroku v lékařské péči a růstu životní úrovně, který se projevil i ve způsobu myšlení. Následkem průmyslové revoluce, která s sebou přináší pokrok, se původní přirozený řád lidské reprodukce charakteristický vysokou mírou porodnosti a úmrtnosti mění.

Zde je na místě znovu zdůraznit, že demografické procesy neprobíhají izolovaně od ostatních procesů⁴⁵ ve společnosti. Vývoj demografické reprodukce je ovlivňován jak vnitřními biologickými faktory, tak těmi vnějšími – ekonomickým, sociálním a životním prostředím. Příkladem dopadu vnitřního biologického faktoru je třeba vliv dědičných vad na úmrtnost. Socioekonomické prostředí ovlivňuje vývoj úmrtnosti například dostupností a kvalitou zdravotní péče, v případě porodnosti pak možností antikoncepce nebo přerušného těhotenství či umělého oplodnění. V neposlední řadě to jsou i vlivy životního prostředí například prostřednictvím klimatických změn.

⁴¹ KUNA, Z. Tamtéž, s. 27.

⁴² VALLIN, J. Tamtéž, s. 57.

⁴³ Tamtéž, s. 58.

⁴⁴ KALIBOVÁ, K. Tamtéž, s. 41.

⁴⁵ Tamtéž, s. 5.

Jinými slovy, nastanou-li v jakémkoli ze zmiňovaných prostředí výrazné změny (např. celková modernizace), bude to mít dopad na reprodukční chování dané populace, které způsobí kvantitativní i kvalitativní změny demografické reprodukce⁴⁶, tj. demografickou revoluci (přechod).

Ukazatelem průběhu demografické revoluce či přechodu jsou změny hodnot hrubé míry porodnosti a úmrtnosti. Hrubá míra porodnosti v průběhu demografické revoluce klesá z hodnot 45–50 promile na úroveň pod 20 promile a hrubá míra úmrtnosti z 25–30 promile na úroveň pod 15 promile⁴⁷. Výrazně klesá úroveň kojenecké úmrtnosti a naděje dožití se prodlužuje z 30–35 let zhruba na dvojnásobek, tj. na hodnoty okolo 70 let pro obě pohlaví.⁴⁸ Vyústěním demografické revoluce je nová rovnováha mezi nízkou úrovní porodnosti a úmrtnosti, jejíž projevem je minimální či žádný přirozený přírůstek.

Výše uvedené změny v demografické reprodukci jsou součástí složitého procesu komplexní přeměny společnosti pod vlivem celé řady vzájemně se ovlivňujících faktorů, a proto nemohou probíhat u všech populací stejně. Na základě poznatků o průběhu demografických revolucí v různých zemích a jejich srovnáním jsme však schopni rozlišit 3 typy a 2 fáze průběhu demografické revoluce a to podle rozdílu v nástupu poklesu porodnosti a úmrtnosti, jenž má za následek rozdílnou míru populačních přírůstků.

Prvním a nejstarším je typ francouzský (podle průběhu demografické revoluce ve Francii koncem 18. století). U tohoto typu probíhá v obou fázích téměř současně pokles hodnot hrubé úrovně úmrtnosti a porodnosti, jehož důsledkem je relativně malý početní růst obyvatelstva⁴⁹.

U druhého – anglického typu (podle průběhu demografické revoluce v Anglii koncem 18. století) rozlišujeme dvě fáze průběhu: v první dochází k poklesu úmrtnosti, ale úroveň porodnosti se nemění. S poklesem úrovně porodnosti se setkáme až v druhé fázi, kterou doplňuje i pokles úmrtnosti. „Výsledkem je značný početní nárůst obyvatelstva“⁵⁰.

Posledním typem je japonsko-mexický typ, který je odvozen od anglického typu a je příznačný pro rozvojové země. V první fázi dochází v důsledku zlepšení hygieny, zdravotní péče a tím i zdravotního stavu obyvatelstva k poklesu úrovně úmrtnosti

⁴⁶ KALIBOVÁ, K., Tamtéž, s. 41.

⁴⁷ Tamtéž, s. 41.

⁴⁸ Tamtéž, s. 41.

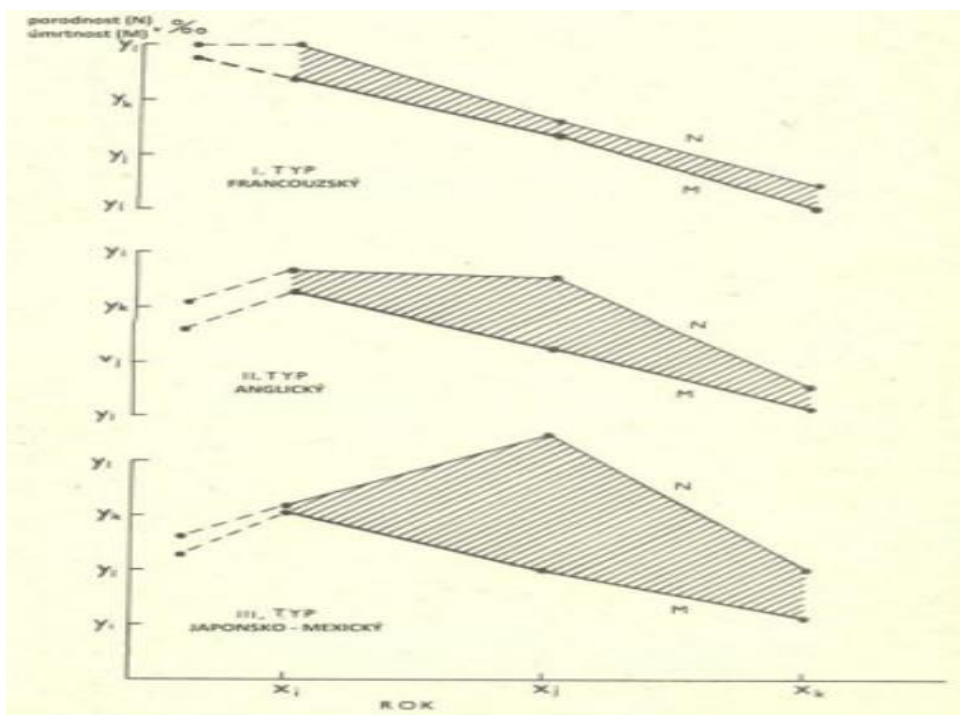
⁴⁹ Tamtéž, s. 42.

⁵⁰ Tamtéž, s. 42.

a současně k růstu úrovně porodnosti. V druhé fázi dochází ke snižování míry úmrtnosti a k relativně rychlému poklesu úrovně porodnosti, avšak celkově se u tohoto typu ve výsledku značně zvýší celkový počet obyvatel. Takto do té doby nezaznamenaný rychlý početní růst obyvatelstva (v rozvojových zemích dochází k demografické revoluci po roce 1960⁵¹) „je často označován jako populační exploze a je spojován s katastrofickými předpověďmi o populačním vývoji světa“⁵², proto se stává předmětem odborných i politických diskusí.

Přestože se průběh a fáze tohoto modelu příliš neliší od anglického typu, nejsou zaměnitelné. Hlavní rozdíl spočívá v pomalejším nástupu poklesu úrovně porodnosti za poklesem úrovně úmrtnosti v případě japonsko-mexického typu ve srovnání s anglickým typem. Zaostávání poklesu úrovně porodnosti je vysvětlitelné jejími složitějšími podmíněnostmi, změny kulturní složky společnosti (postavení žen ve společnosti) se prosazují pomaleji než změny technologické (pokrok v oblasti zdravotní péče).

Obrázek 2: Typy průběhu demografické revoluce

Zdroj: PAVLÍK, Z. *Nástin populačního vývoje světa*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, s. 236.

⁵¹ KALIBOVÁ, K. Tamtéž, s. 42.

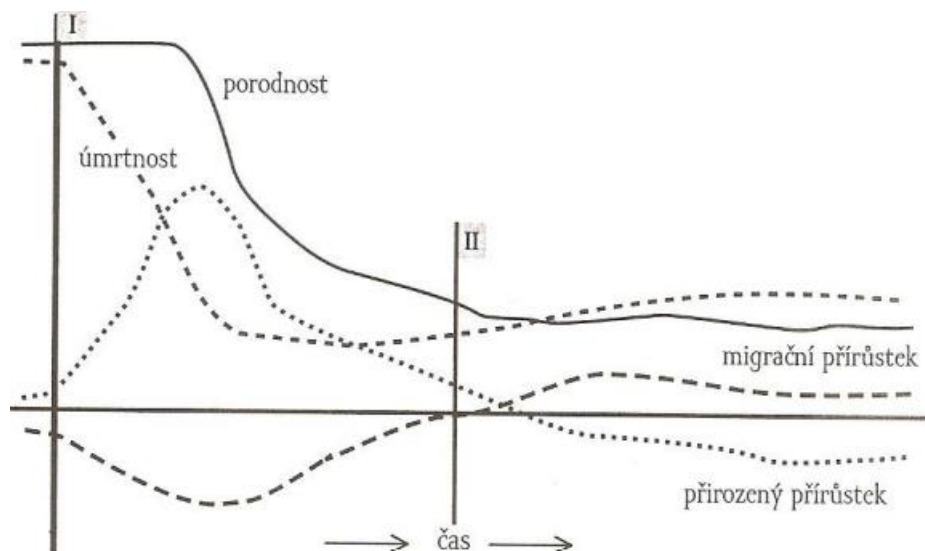
⁵² Tamtéž, s. 42.

Co se týká doby trvání průběhu demografické revoluce u jednotlivých typů, tak zpravidla platí to, že čím později k demografické revoluci dojde, tím je její průběh kratší. Například demografická revoluce ve Francii začala na konci 18. století a trvala přibližně 150 let⁵³, v českých zemích se datuje počátek demografického přechodu na rok 1830 a trval 100 let. Kratší průběh demografické revoluce je dán tím, že změny reprodukčního chování jsou v podmíněném vztahu k okolnímu světu a přejímají se a prosazují s daleko větší rychlostí než u společností, které stojí za jejich vznikem.

3.9 Druhý demografický přechod

Jako druhý demografický přechod jsou označovány změny v demografické reprodukci, ke kterým dochází po r. 1965 ve vyspělých evropských zemích (země severní a západní Evropy), kde trvají přibližně 20 let do r. 1985, v ostatních evropských zemích se tyto změny projevují až od počátku 90. let⁵⁴. Na rozdíl od první demografické revoluce (přechodu), která znamenala výrazný pokles úmrtnosti a porodnosti, je pro druhý demografický přechod charakteristický pokles míry porodnosti pod úroveň reprodukce. K výrazným výkyvům v úrovni úmrtnosti nedochází nebo mají pro početní růst zanedbatelný význam.

Obrázek 3: Model I. a II. demografického přechodu

Zdroj: RABUŠIC, L. Kde ty všechny děti jsou? Praha: SLON, 2001, s. 177.

⁵³ KOSCHIN, F. *Demografie poprvé*. Praha: VŠE, 2005. s. 111.

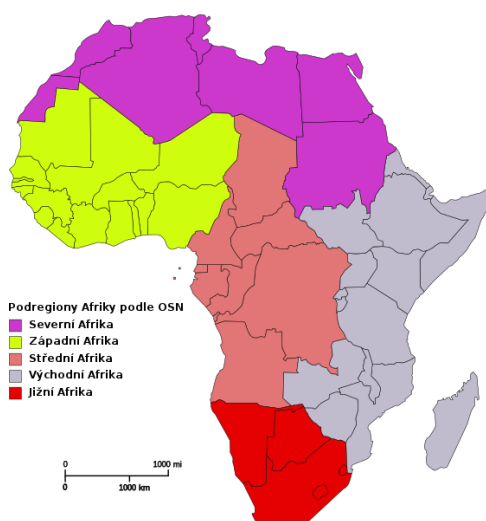
⁵⁴ KALIBOVÁ, K. *Tamtéž*, s. 42-43.

3.10 Subsaharská Afrika

Afrika je po Asii a Americe třetí největší kontinent, který se rozkládá na více než 30 miliónech km² a je domovem 60 států⁵⁵. Vzhledem ke své velikosti a rozmanitosti je Afrika dále členěna na menší regiony podle různých kritérií (geograficky, etnicky). Pravděpodobně nejvíce používanou klasifikací Afriky je Geoschéma Organizace spojených národů, které dělí Afriku do 5 zeměpisných regionů: severní Afrika, západní Afrika, střední Afrika, východní Afrika a jižní Afrika.

Setkáme se ale i s jiným členěním Afriky a to podle etnického klíče, který Afriku dělí na její arabskou a černošskou část. Arabská část se rozkládá na nejsevernější části kontinentu a od zbytku kontinentu ji odděluje poušť Sahara. Název napovídá, že jejími obyvateli jsou převážně Arabové a de facto koresponduje s geografickým vymezením severní Afriky. Naopak pro území na jih od Sahary se vzhledem k převaze černošského obyvatelstva vžil název černá Afrika, který však byl nahrazen termínem subsaharská Afrika. Jako subsaharská Afrika se dnes označuje geografická oblast afrického kontinentu ležící jižně od Sahary (latinská předpona „sub“ označující pod, dole) a pokrývající téměř 22 miliónů km². Podle Organizace spojených národů se skládá ze 53 zemí⁵⁶, které jsou zcela nebo částečně umístěny jižně od Sahary, a pokrývá tak 4 z 5 výše zmiňovaných regionů s výjimkou severní Afriky.

Obrázek 4: Rozdělení Afriky na regiony podle Geoschématu OSN

Zdroj: Wikipedie. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Clen%C4%9Bn%C3%AD_Afriky

⁵⁵ UNCTADstat. United Nations Statistics Division. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>.

⁵⁶ UNCTADstat. Tamtéž.

3.10.1 Geografická charakteristika

Geografická charakteristika subsaharské Afriky bude omezena na popis hlavních faktorů životního prostředí, kterými jsou členitost reliéfu a podnebí. Při geografickém popisu se bude vycházet z poznatků platných pro celý kontinent s vědomím toho, že subsaharská Afrika tvoří bezmála $\frac{3}{4}$ z celkového povrchu afrického kontinentu.

Rozloha subsaharské Afriky dosahuje 22 milionů km², což pro ilustraci představuje dvojnásobek rozlohy evropského kontinentu. Polohou se Afrika rozkládá na jih a na sever od rovníku. Za nejzazší pevninské body, z nichž jen severní neleží na území subsaharské Afriky, jsou považovány na severu mys Ben Sekka (37°21' s. š.), na jihu mys Agulhas (34°51' j. š.), na západě Pointe des Almadies (17°31' z. d.) a na východě mys Xaafuun (51°27' v. d.)⁵⁷.

Na základě uvedených zeměpisných šířek můžeme říct, že na nejsevernější místo Afriky je to přibližně stejně daleko od rovníku jako na to nejjihnější. Co je však v nepoměru, je rozložení šířky pevniny na severní a jižní polokouli: na severu je víc než dvojnásobná ve srovnání s šířkou jižně od rovníku⁵⁸.

Co se týče povrchu Afriky, příznačným rysem je poměrně malá vertikální členitost reliéfu, která se projevuje v nižších, středních, ale i vyšších polohách⁵⁹. Velká převýšení zde nejsou, naopak převládají náhorní plošiny a roviny. Nejvyšším bodem Afriky je vrchol Uhuru (5895 m n. m.) v masívu Kilimandžáro v Tanzanii, nejnižším bodem Assalská proláklina (-155 m n. m.) v Džibutsku. Průměrná nadmořská výška činí 750 m n. m.

Pro Afriku je typická rovněž i malá horizontální členitost, která je spjata s charakterem mořského pobřeží. Africké pobřeží vykazuje jen malou četnost zálivů, průlivů, ostrovů a poloostrovů. Omezíme-li se v našem popisu na jmenování těch největších, pak je to Guinejský záliv, Mosambický průliv, ostrov Madagaskar a Somálský poloostrov.

Afrika je pokládána za nejteplejší kontinent. Charakter podnebí neurčuje jen nadmořská výška, ale i zeměpisná poloha kontinentu. Kromě rovníku procházejí kontinentem rovnoběžky obratník Raka (23°27' s. š.) a obratník Kozoroha (23°27' j. š.),

⁵⁷ ŠERÝ, M. Tamtéž, s. 10.

⁵⁸ KUNA, Z. *Rozvojové země ve světové ekonomice*. Praha: ČZU, 2004. s. 21.

⁵⁹ ŠERÝ, M. Tamtéž, s. 22.

kteře situují většinu kontinentu do tropického podnebného pásu. Pouze pobřeží severní Afriky a Jihoafrické republiky patří do subtropického podnebného pásu.

Aplikujeme-li na území Afriky nejpoužívanější Köppenovu⁶⁰ klasifikaci podnebí, která je založena na rozložení teploty vzduchu a úhrnu srážek ve vztahu k vegetaci, tak najdeme v Africe tři z pěti Köppenem definovaných klimatických pásem: tropické podnebí (A), suché podnebí (B) a mírně (teplé) podnebí (C).

Pro tropické podnebí je charakteristická teplota, která se udržuje ve všech měsících nad 18 °C a srážky jsou vyšší než rychlost odpařování (nad 750 mm). V rámci tropického podnebí se vydělují tři základní klimatické typy: klima tropického deštného pralesa (Af) s rovnoměrným rozložením srážek během roku, tropické monzunové klima (Am) se střídáním vydatných srážek v létě a malým úhrnem srážek v zimě a klima tropických savan (Aw) vyznačující se minimem srážek.

Suché podnebí (B) se vyznačuje trvale nízkými úhrny srážek a dvěma klimatickými typy: pouštním (BW) a stepním klimatem (BS). Oba typy se dále dělí „na horké označené písmenem (h), s průměrnou roční teplotou vzduchu větší nebo rovnou 18 °C, a chladné, označené písmenem (k), s průměrnou roční teplotou vzduchu menší než 18 °C“⁶¹.

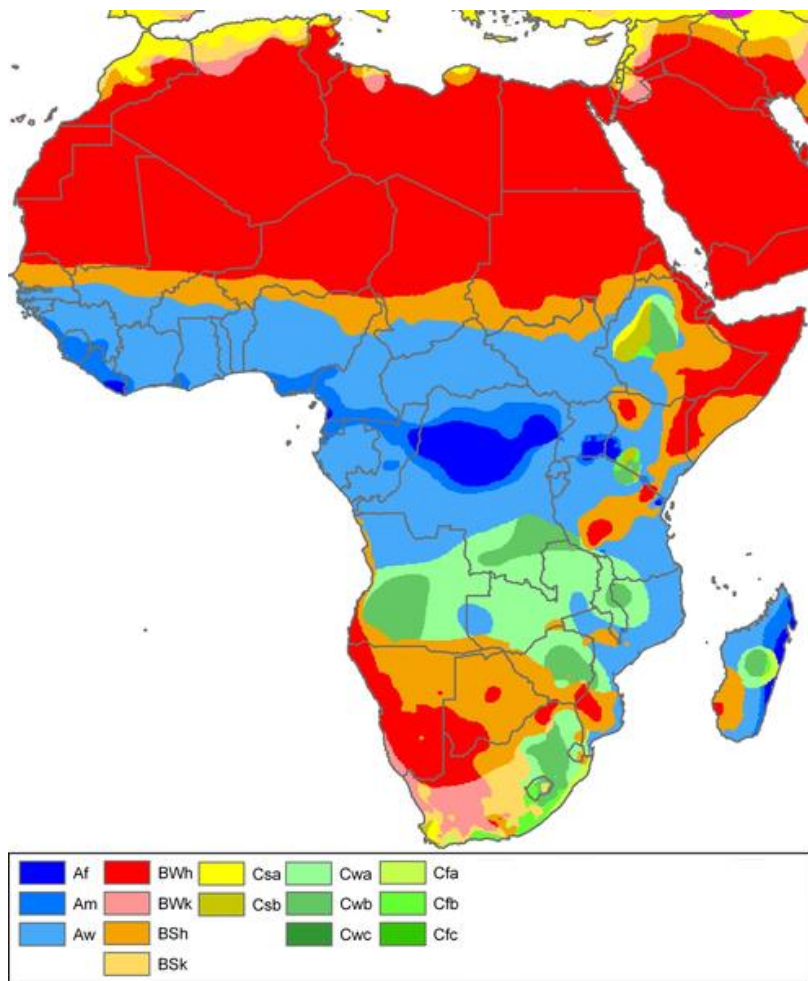
Pro mírně teplé podnebí je charakteristická častá proměnlivost počasí a střídání 4 ročních období. Toto mírně teplé podnebí je dále děleno podle klasifikace do tří typů: typ se suchým létem (Cs), typ se suchou zimou (Cw) a typ s rovnoměrně rozloženými srážkami (Cf). Konečným dělením tohoto typu podnebí je pak rozdělení jednotlivých typů podle teplot na oblasti s horkým létem (a), „kdy průměrná teplota vzduchu nejteplejšího měsíce dosahuje nebo je vyšší než 22 °C, s teplým létem (b), kdy průměrná roční teplota nedosahuje 22 °C a minimálně čtyři měsíce mají vyšší teplotu než 10 °C a s chladným létem (c), kdy jeden až čtyři měsíce překračují průměrnou teplotu 10 °C“⁶².

⁶⁰ Wladimir Köppen (1846-1940) byl rusko-německý geograf a klimatolog.

⁶¹ MINÁŘOVÁ, J. *Aktuální stav problematiky klasifikace klimatu*. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/36766/130026539.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

⁶² Tamtéž, s. 18.

Obrázek 5: Podnebí Afriky podle Köppenovy klasifikace

Zdroj: PEEL, M.C., FINLAYSON, B.L., MCMAHON, T.A. Updated world map of the Köppen-Geiger climate classification. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/26640584_Updated_World_Map_of_the_Koppen-Geiger_Climate_Classification#fullTextFileContent

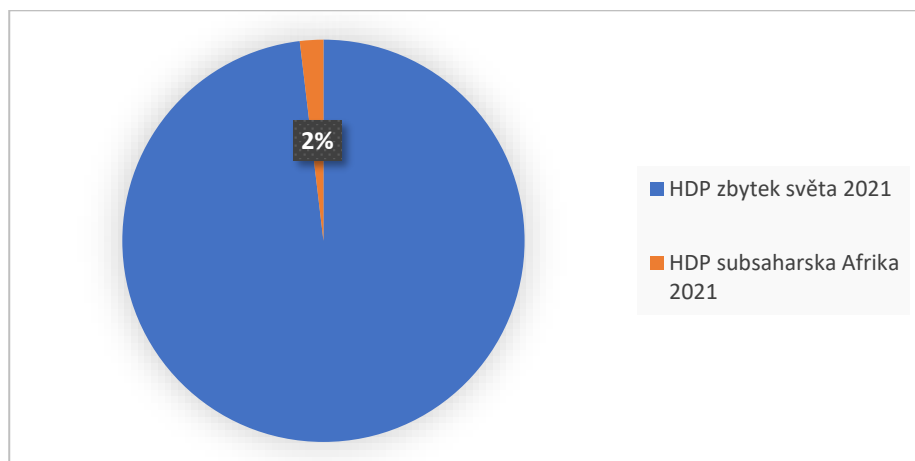
3.10.2 Ekonomická charakteristika

Postavení a výkonnost hospodářství subsaharské Afriky v kontextu světové ekonomiky bude patrná z výsledků porovnání následujících ekonomických ukazatelů: ekonomické síly, ekonomické úrovně a dynamiky růstu⁶³.

Ekonomická síla je dána celkovou produkcí daného regionu za určité období. Pro její měření byla použita základní ekonomická veličina, kterou je hrubý domácí produkt HDP a jeho podíl na světovém HDP. Pro stanovení podílu sledované oblasti na HDP světa byly použity hodnoty HDP v běžných cenách za rok 2021.

⁶³ KUNA, Z. Tamtéž, s. 17.

Graf 1: Podíl subsaharské Afriky na světovém HDP v roce 2021 (%)

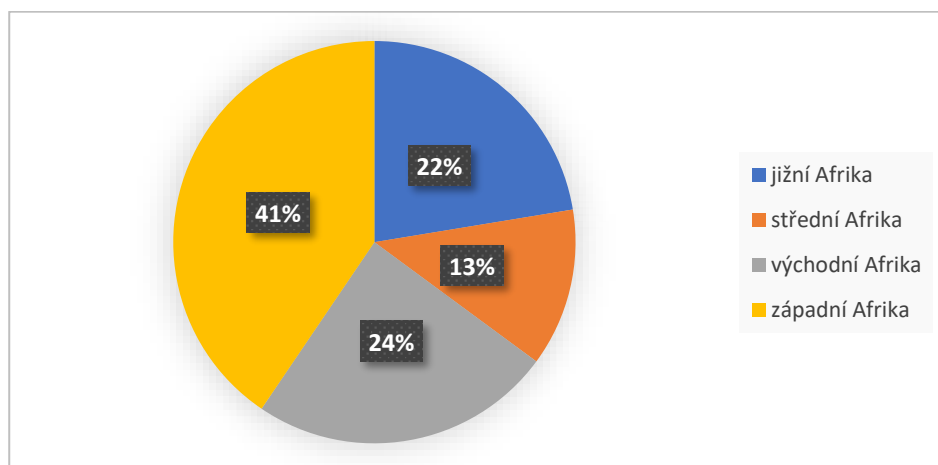

Zdroj: UNCTAD database [online]. Dostupné na: <https://unctadstat.unctad.org>; vlastní zpracování

Z grafu 1 lze vidět, že podíl HDP subsaharské Afriky na světovém HDP za rok 2021 je nepatrný, činí pouze 2 %. Z toho vyplývá, že ekonomická síla tohoto regionu je jen velmi nízká a v čase se příliš nemění. Hodnoty maximálního podílu 3,83 % na světovém HDP bylo dosaženo v roce 1980, naopak nejnižší hodnota podílu ve výši 1,15 % byla vykázána v roce 2001⁶⁴.

Srovnání podílu jednotlivých regionů na celkovém HDP subsaharské Afriky přináší graf 2. Z něho je patrné, že největší ekonomickou sílu má na základě dostupných dat západní Afrika s 41 %, naopak nejmenší střední Afrika s 13 %.

Graf 2: Podíl jednotlivých regionů na celkovém HDP subsaharské Afriky v roce 2021 (%)

Zdroj: UNCTAD database [online]. Dostupné na: <https://unctadstat.unctad.org>; vlastní zpracování

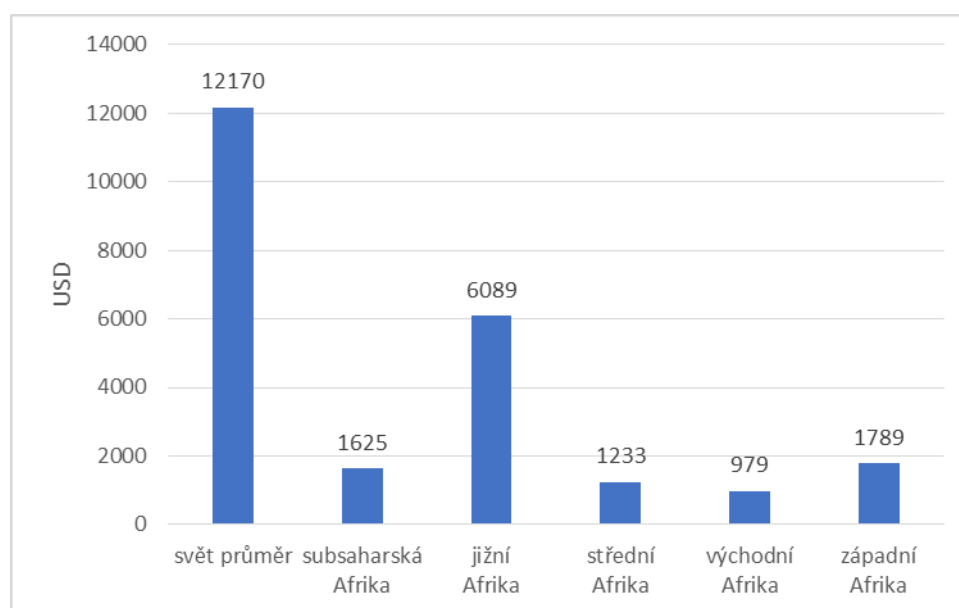
Dalším zkoumaným ekonomickým ukazatelem je ekonomická úroveň. Na rozdíl od ekonomické síly, která sleduje spíše kvantitativní stránku výkonu dané ekonomiky,

⁶⁴ UNCTADstat. Tamtéž.

ekonomická úroveň sleduje stránku kvalitativní a charakterizuje vyspělost dané země či regionu z pohledu životní úrovně jejich obyvatel. Uvádí se většinou prostřednictvím HDP přepočítaného na jednoho obyvatele (také jako HDP per capita). Oba výše jmenované ukazatele se přitom vzájemně nepodmiňují, tzn. pokud má některý region či země vysokou ekonomickou úroveň neznamená, že má i velkou ekonomickou sílu a naopak.

Následující graf 3 nám ukazuje srovnání jednotlivých regionů v HDP na obyvatele v kontextu subsaharské Afriky a celosvětového průměru.

Graf 3: HDP per capita v běžných cenách za vybrané regiony v roce 2021 (USD)

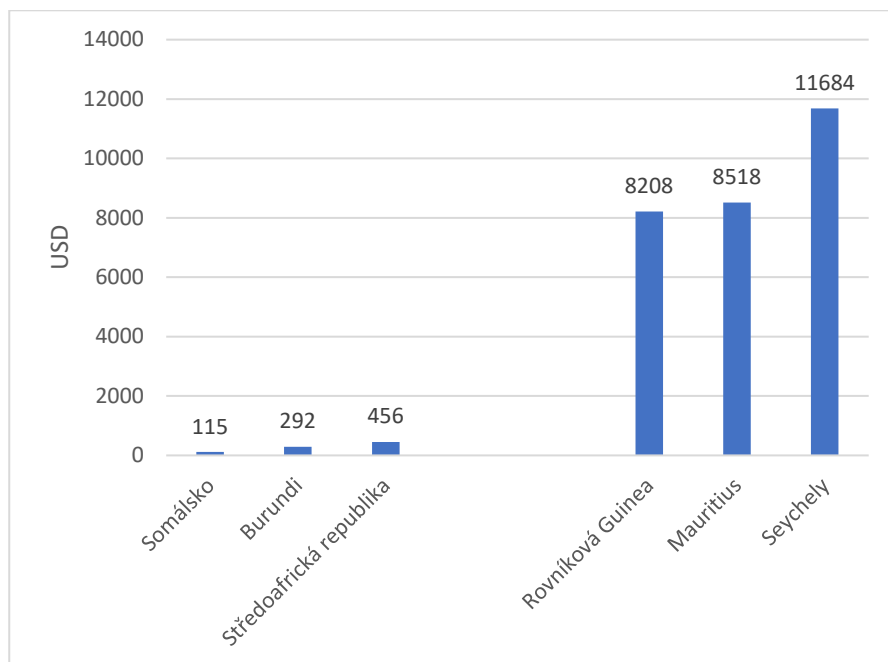

Zdroj: UNCTAD database [online]. Dostupné na: <https://unctadstat.unctad.org>; vlastní zpracování

Z grafu 3 je patrné, že ekonomická úroveň subsaharské Afriky je velmi nízká, průměrná úroveň HDP na obyvatele v subsaharské Africe v roce 2021 ve výši 1625 USD nedosahuje ani 1/7 hodnoty světového průměru, který v tomto roce v běžných cenách činil 12 170 USD. Je také zřejmé, že existují rozdíly v ekonomické úrovni mezi jednotlivými regiony subsaharské Afriky. Nejvyspělejším regionem je zde jižní Afrika, která dosahuje téměř čtyřnásobku průměru HDP na obyvatele subsaharské Afriky. Mírně nadprůměrnou úroveň vykazuje ještě region západní Afrika. Regionem s nejnižší ekonomickou úrovní v rámci subsaharské Afriky je východní Afrika.

Pro lepší ilustraci velikosti rozdílu ekonomické úrovně mezi zeměmi v rámci subsaharské Afriky jsou v grafu 4 zobrazeny 3 země s nejnižší a nejvyšší úrovní HDP na obyvatele v roce 2021.

Graf 4: HDP per capita vybraných států subsaharské Afriky v roce 2021 (USD)

Zdroj: UNCTAD database [online]. Dostupné na: <https://unctadstat.unctad.org>; vlastní zpracování

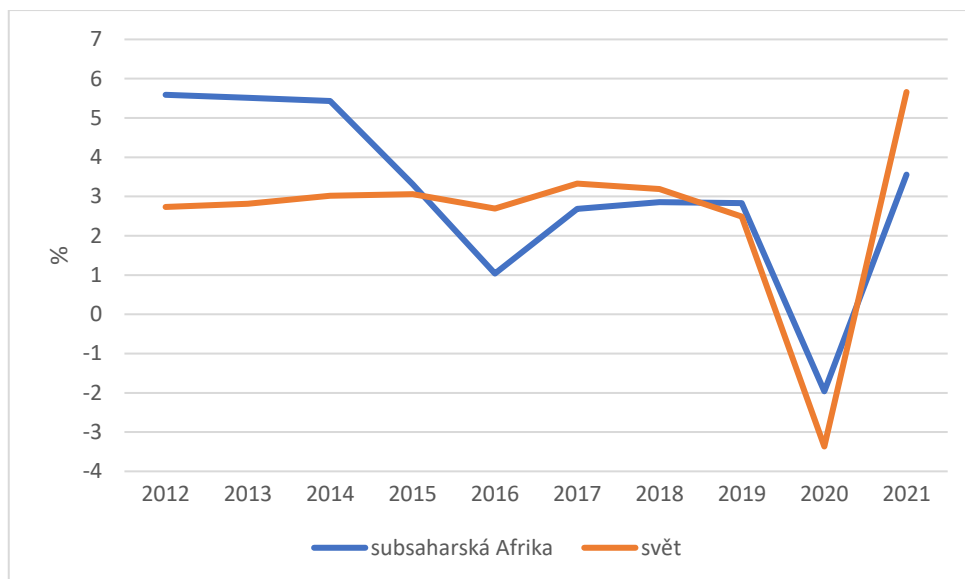
Z grafu 4 lze vidět, že nejvyšší úroveň HDP na obyvatele dosahují malé ostrovní státy s rozvinutým turistickým ruchem a Rovnicková Guinea, která je exportérem ropy. Naopak nejnižší úroveň HDP na obyvatele vykazuje Somálsko nebo Burundi – země co do politické situace značně nestabilní.

Ekonomickou silou a úrovní posuzujeme stav hospodářství dané země či regionu za určité období. Prostřednictvím dalšího ukazatele, kterým je dynamika růstu, můžeme sledovat ekonomický vývoj v čase, vývojové trendy a tempo růstu⁶⁵.

Porovnání tempa růstu HDP v subsaharské Africe a ve světě v letech 2012–2021 dokumentuje následující graf 5. Pro stanovení tempa růstu HDP byly použity údaje o velikosti ročního HDP ve stálých cenách roku 2015, aby byl eliminován vliv inflace na výpočet tempa růstu ekonomiky. Byla zvolena časová řada za posledních 10 let pro ilustraci dosavadního vývoje ekonomiky v subsaharské Africe a porovnání se světovým vývojem.

⁶⁵ KUNA, Z. Tamtéž, s.19.

Graf 5: Meziroční změna reálného HDP v subsaharské Africe a ve světě v letech 2012–2021 (%)

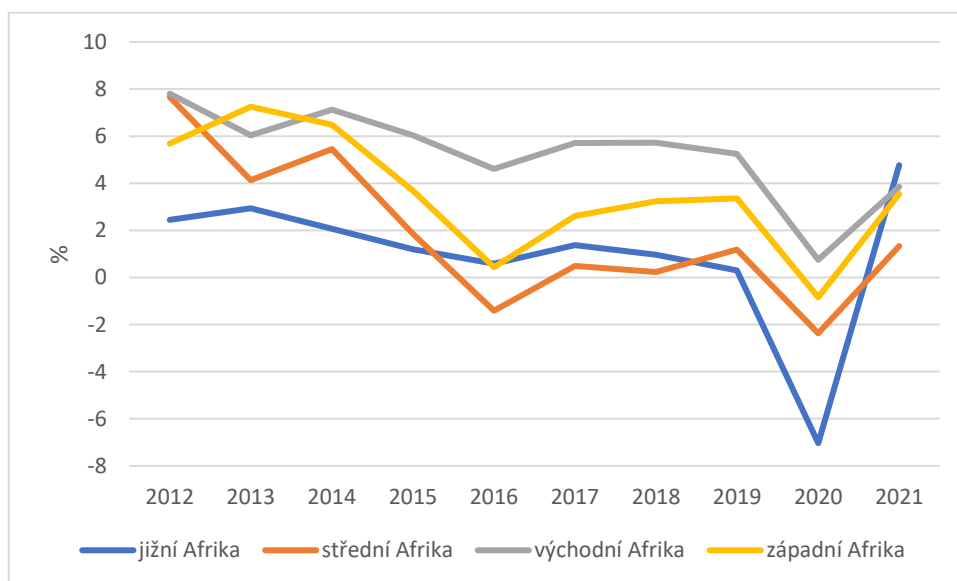

Zdroj: UNCTAD database [online]. Dostupné na: <https://unctadstat.unctad.org>; vlastní zpracování

Z grafu 5 je patrné, že na počátku sledovaného období vykazovala subsaharská Afrika vyšší průměrný růst HDP než byl ten světový. Od roku 2016 v podstatě kopíruje světový trend včetně poklesu HDP v roce 2020 způsobeného pandemií COVID-19.

Stejný postup jako pro stanovení tempa růstu HDP pro svět a subsaharskou Afriku (graf 5) byl aplikován také pro stanovení ročního tempa růstu HDP pro jednotlivé regiony subsaharské Afriky. Vývoj a porovnání tempa růstu HDP v uvedených regionech v letech 2012–2021 znázorňuje následující graf 6.

Graf 6: Meziroční změna reálného HDP v jednotlivých regionech subsaharské Afriky v letech 2012–2021(%)

Zdroj: UNCTAD database [online]. Dostupné na: <https://unctadstat.unctad.org>; vlastní zpracování

Z grafu 6 je patrné, že nejrychleji rostoucím regionem subsaharské Afriky za sledované období je východní Afrika. Zachovává si nadprůměrné tempo růstu po celé sledované období a neprojevil se zde tak dramaticky pokles tempa růstu v roce 2016 jako v jiných regionech. Vykazuje dokonce růst za rok 2020 během pandemie COVID-19 ve výši 0,75 %⁶⁶ v době, kdy ostatní regiony subsaharské Afriky i svět shodně vykázaly pokles HDP. Naopak nejpomaleji rostoucí region představuje jižní Afrika.

Jak můžeme vidět, z porovnání základních ekonomických ukazatelů vyplývá, že ekonomická síla subsaharské Afriky je velmi nízká a její podíl na světové ekonomice je zanedbatelný. Co se týče hodnot za jednotlivé regiony, tak nejvyšší hodnoty HDP dosahuje západní Afrika.

Pokud jde o ekonomickou úroveň subsaharské Afriky jako celku, tak velikost HDP na obyvatele nedosahuje ani 1/7 hodnoty světového průměru. V této souvislosti, je ale třeba podotknout, že existují výrazné rozdíly v ekonomické úrovni mezi jednotlivými regiony. Například region jižní Afrika svou úrovní HDP na hlavu významně převyšuje (činí čtyřnásobek) průměr úrovně HDP na hlavu subsaharské Afriky, zatímco zbylé regiony se pohybují těsně nad či pod průměrem.

Co se týká posledního ukazatele – dynamiky růstu, tak z porovnání vyplývá, že tempo růstu subsaharské Afriky v letech 2012–2015 bylo prokazatelně vyšší než byl světový průměr a od propadu růstu HDP v roce 2016 takřka kopíruje světové tempo růstu. Pokud jde o vývoj růstu HDP v jednotlivých regionech subsaharské Afriky, tak nejvyšší dynamiku růstu za sledované období si zachovává nejméně vyspělý region východní Afrika, naopak nejpomalejší vývoj vykazuje jižní Afrika.

3.10.3 Historický vývoj populace

Evoluce člověka neprobíhala rovnoměrně po celém světě, nýbrž lokálně v oblastech, které byly v historických dobách pro vývoj příhodnější. Afriku můžeme považovat za kolébku lidstva, a to z toho důvodu, že všechny žijící a vymřelé druhy vyskytující se v linii vedoucí od posledního společného předka lidí a šimpanzů k anatomicky modernímu člověku nalézáme výlučně v Africe. Afrika není jen místem

⁶⁶ UNCTADstat. Tamtéž.

nalezišť nejstarších předků člověka, ale i nejstarších kamenných nástrojů z období před 3,3 milióny let⁶⁷.

Mezi nejznámější africká naleziště patří nálezy z Hadaru v Etiopii, kde se našly kosterní pozůstatky předchůdce člověka (nazvaná jménem Lucy) patřícího do rodu *Australopithecus*. Nejstarší kosterní pozůstatky *Homo habilis* pocházejí dosud výhradně z Afriky – z Olduvaiské rokle v Tanzanii. Také pozůstatky vývojově mladšího druhu *Homo erectus* pocházejí opět z východní Afriky (naleziště Koobi Fora u jezera Turkana a Nariokotome v Keni). A v neposlední řadě i kosterní pozůstatky anatomicky moderního člověka druhu *Homo sapiens sapiens* pocházejí z Afriky (naleziště v Jižní Africe, Etiopii, Keňi a v Maroku)⁶⁸.

To, jak se pravděpodobně vyvíjel počet obyvatel na africkém kontinentu, můžeme vidět v přehledu níže.

Tabulka 6: Orientační odhad počtu obyvatelstva Afriky v letech 0–1950

Odhad počtu obyvatel Afriky									
k roku	0	1000	1500	1650	1750	1800	1850	1900	1950
v miliónech	30	50	82	100	95	90	95	120	198

Zdroj: PAVLÍK, Z. Nástin populačního vývoje světa. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, upraveno

Ačkoli se jedná o odhady, z hlediska populačního vývoje na africkém kontinentě můžeme pozorovat pozvolný nárůst populace od začátku letopočtu, což je přirozený jev, který se týkal celého světa (viz tabulky č. 2–4). Neobvyklou odchylku ve vývoji populace však v případě afrického kontinentu představuje období od 17. století, kdy začíná počet obyvatel stagnovat, dokonce klesat a teprve počátkem 20. století opětovně růst. V této souvislosti musíme hledat příčiny této stagnace, dokonce poklesu počtu obyvatel v dějinném vývoji – v období kolonizace.

První kolonie (zámořské osady) začaly na africkém kontinentě vznikat už v období starověku. Své osady zde zakládali Féničané, Řekové, Římané, ale i Arabové. V případě Féničanů, Řeků a Římanů se nejednalo o masivní kolonizační výboje směřované hluboko do vnitrozemí, ale týkalo se výlučně oblasti pobřeží severní Afriky. V případě Arabů kolonizace už mířila dál do vnitrozemí, měla trvalejší charakter a přináší s sebou první stopy obchodu s otroky, které Arabové získávali právě v Africe.

⁶⁷ DVOŘÁKOVÁ, R.M., ABSOLONOVÁ K. Tamtéž, s. 26.

⁶⁸ PODBORSKÝ, V. Tamtéž, s. 32.

Počátek novověku je spojen s vlnou zámořských objevů a jsou to Portugalci, kdo se jako první Evropané dostávají až na jih Afriky (1488) a dál na východ s cílem nalézt cestu do Indie (1498) a zhruba ve stejnou dobu je objevena i Brazílie (1500)⁶⁹. S objevováním nových území, surovin a plodin vzniká poptávka po pracovní síle, které je v Portugalsku nedostatek a otevírá se prostor pro obchod s otroky. Portugalci posílají otroky z nově kolonizovaných území v Africe jako levnou pracovní sílu přes Atlantský oceán do Ameriky. Do obchodu s otroky se kvůli jeho výnosnosti brzy zapojují i další námořní velmoci (Británie, Holandsko, Francie) a od toho se odvíjí i tempo růstu počtu obyvatel na africkém kontinentě. Odhaduje se, že „v 17. a 18. století bylo v Africe zajato na 15 miliónů domorodých obyvatel a jako otroci dopraveni do Ameriky“⁷⁰.

Další historický zlom nastává na sklonku 18. a 19. století, který se nese v duchu vyhlášení nezávislosti na americkém kontinentě. Jako první vyhlásují nezávislost Spojené státy americké, které jsou následovány zeměmi Jižní Ameriky. S koncem koloniálních říší v Americe se pozornost evropských mocností s vidinou zisku obrací na africký kontinent. K rozdělení Afriky do sféry vlivu jednotlivých evropských mocností dochází po Berlínské konferenci v r. 1885. „Hlavní vliv získaly Francie, Velká Británie, Belgie a Portugalsko, částečně i jiné státy (Itálie, Španělsko, Německo)“⁷¹.

Dočasná správa evropských mocností končí u většiny afrických zemí rokem 1960 (znám jako Rok Afriky) vyhlášením jejich nezávislosti. Získání nezávislosti však nevede k očekávané politické stabilitě, naopak ve většině zemí dochází k ozbrojeným konfliktům a občanským válkám.

Na pozadí těchto politických změn dochází i k demografickým změnám, jejichž projevem jsou změny v reprodukčním chování obyvatelstva. Zatímco na evropském kontinentě v polovině 20. století sledujeme dozvuky konce demografické revoluce, na africkém kontinentě teprve začíná. A nejen doba počátku, ale i průběh a faktory, které vedly k těmto demografickým změnám, jsou u obou kontinentů rozdílné.

Demografická revoluce v zemích tzv. třetího světa⁷² začala ve 20. století zpravidla ve 20. až 50. letech, v subsaharské Africe ještě o něco později⁷³. Její průběh sice vychází

⁶⁹ KUNA, Z. Tamtéž, s. 21.

⁷⁰ Tamtéž, s. 21.

⁷¹ Tamtéž, s. 22.

⁷² Země třetího světa je označení pro málo rozvinuté tzv. rozvojové země. Bývají to bývalé kolonie, jejichž společným rysem je nízká úroveň ekonomického rozvoje spjata s nízkou životní úrovní jejich obyvatel.

⁷³ KUNA, Z. Tamtéž, s. 36.

z anglického typu průběhu revoluce, ale odpovídá japonsko-mexickému modelu, u kterého na rozdíl od toho anglického dochází k poklesu míry porodnosti s daleko větším zpožděním, což má za následek nebývalý početní růst obyvatel. Zpomalení poklesu porodnosti je v těchto zemích přičítáno pomalejšímu prosazování změn, které souvisí s postavením žen ve společnosti. Zatímco demografická revoluce v Evropě byla důsledkem převratných hospodářských a společenských změn, které s sebou přinesla průmyslová revoluce, k demografické revoluci na africkém kontinentě dochází bez návaznosti na tyto změny.

Obvykle se uvádí jako počátek demografické revoluce v subsaharské Africe jako celku 60.–70. léta 20. století. Nicméně první projevy ve změnách reprodukčního chování jsou patrné už od 50. let 20. století, kdy dochází k pozvolnému, ale soustavnému poklesu úrovně hrubé míry úmrtnosti v celé subsaharské Africe.

Nejenom tyto změny reprodukčního chování, ale i celkový demografický vývoj subsaharské Afriky budou předmětem analýzy následující analytické části práce. Pro větší přehlednost bude demografický vývoj posuzován za jednotlivé regiony zvlášť.

4 Analytická část práce

4.1 Demografický vývoj v regionech subsaharské Afriky 1950–2021

Demografický vývoj v jednotlivých regionech subsaharské Afriky od r. 1950 do r. 2021 bude analyzován pomocí následujících demografických ukazatelů: středního stavu obyvatelstva, hrubé míry úmrtnosti, hrubé míry porodnosti, úhrnné plodnosti, střední délky života a věkového mediánu.

Výběr ukazatelů se řídil podle kritéria, které z nich jsou pro zhodnocení vývoje demografické reprodukce stěžejní a to i s ohledem na stanovení prognóz budoucího vývoje populace či při posuzování průběhu demografické revoluce. Pro tento účel byly vybrány hodnoty hrubé míry úmrtnosti, hrubé míry porodnosti a úhrnné plodnosti. Ukazatel střední délky života byl zvolen proto, že názorně zachycuje stupeň vyspělosti dané společnosti a odráží také zdravotní stav její populace. Věkový medián je zase klíčovým ukazatelem struktury populace podle věku. Díky jeho hodnotám získáme představu o tom, zda-li daná populace vykazuje známky stárnutí nebo naopak mládnutí a představuje tím do budoucna populační problém.

4.1.1 Jižní Afrika

Region jižní Afriky tvoří pětice států: Botswana, Jihoafrická republika, Lesotho, Namibie a Svazijsko⁷⁴. Střední stav obyvatelstva regionu v roce 2021 dosáhl 68 miliónů⁷⁵. Největší podíl na počtu obyvatel regionu jižní Afrika představuje populace Jihoafrické republiky, která činí 59,4 miliónů. Počet obyvatel jednotlivých zemí uvádí tabulka 7.

Tabulka 7: Střední stav obyvatelstva jižní Afriky v roce 2021

Země	Počet obyvatel v miliónech
Botswana	2,6
Jihoafrická republika	59,4
Lesotho	2,3
Namibie	2,5
Svazijsko	1,2

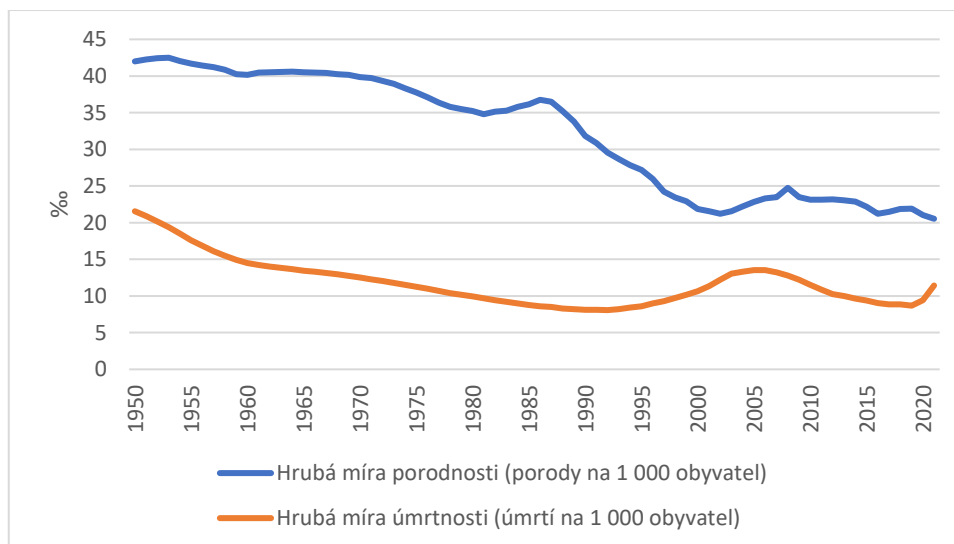
Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision. [online]. Dostupné na: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/MostUsed/>; vlastní zpracování

⁷⁴ V roce 2018 oficiálně přejmenováno na Eswatini.

⁷⁵ World Population Prospects. The 2022 Revision. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné na: <https://population.un.org/wpp/Download/>.

Grafické znázornění vývoje hrubé míry porodnosti a úmrtnosti přináší graf 7.

Graf 7: Hrubá míra porodnosti a úmrtnosti jižní Afriky v letech 1950–2020 (‰)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Podíváme-li se na průběh hodnot hrubé míry porodnosti a úmrtnosti, tak je zřetelný pozvolný pokles hrubé míry úmrtnosti od začátku sledovaného období. Úroveň hrubé míry úmrtnosti se dostává k nejnižší hodnotě 8,1 ‰ za sledované období v roce 1992. Od roku 1993 ale úroveň úmrtnosti znovu narůstá a kulminuje v letech 2005–2006 na hodnotě 13,5 ‰. Tento nárůst je důsledkem zvýšené úmrtnosti na chorobu AIDS, která nejvýrazněji zasáhla právě státy regionu jižní Afriky. Ty se řadí mezi země s nejvyšším podílem HIV pozitivních obyvatel na světě⁷⁶. Od roku 2007 míra úmrtnosti znovu pozvolně klesá až na hodnotu 8,7 ‰ v r. 2019. V letech 2020 a 2021 je patrný opětovný růst úrovně úmrtnosti k hodnotám 9,4 a 11,4 ‰ a to v důsledku pandemie onemocnění COVID-19.

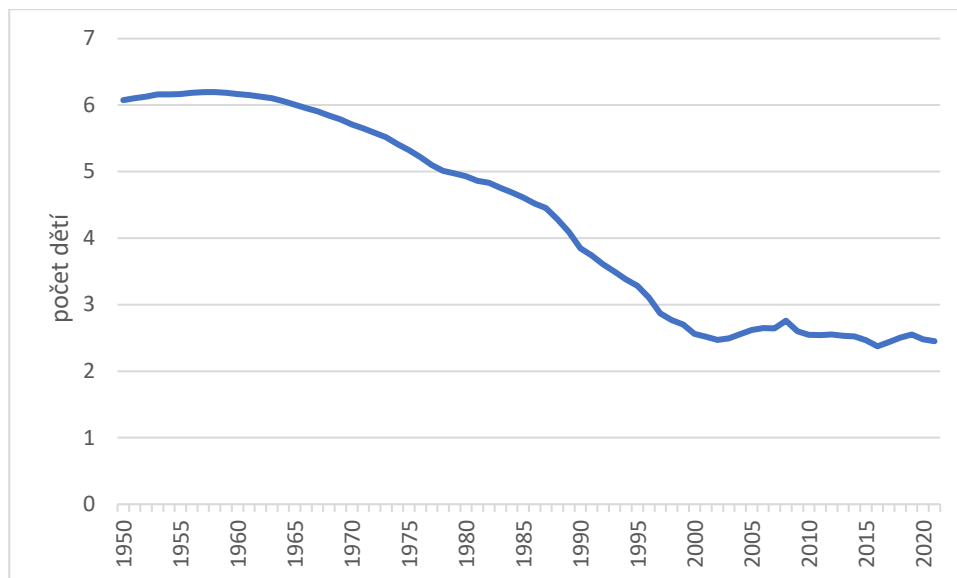
Co se týká vývoje hrubé míry porodnosti, zaznamenáváme jen mírné zvýšení její úrovně k roku 1953 (42,5 ‰) oproti původnímu stavu z roku 1950 (42 ‰). Od roku 1954 míra porodnosti pozvolně klesá až do roku 1981 (34,8 ‰). Pozvolný pokles střídá mírný nárůst míry porodnosti, který trvá do roku 1986 (36,8 ‰). Následuje opětovný pokles úrovně porodnosti, který se udržuje do roku 2003 (21,6 ‰). V letech 2004–2008 dochází

⁷⁶ Dwyer-Lindgren, L., Cork, M.A., Sliigar, A. *et al.* „Mapping HIV prevalence in sub-Saharan Africa between 2000 and 2017“. *Nature*. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné na: <https://www.nature.com/articles/s41586-019-1200-9>.

k mírnému nárůstu (24,8 %) a od roku 2009 už sledujeme pozvolné snížení až k hodnotě z roku 2021 (20,5 %).

Vývoj úhrnné plodnosti v uvedeném regionu zobrazuje graf 8.

Graf 8: Úhrnná plodnost jižní Afriky v letech 1950–2020 (počet dětí)

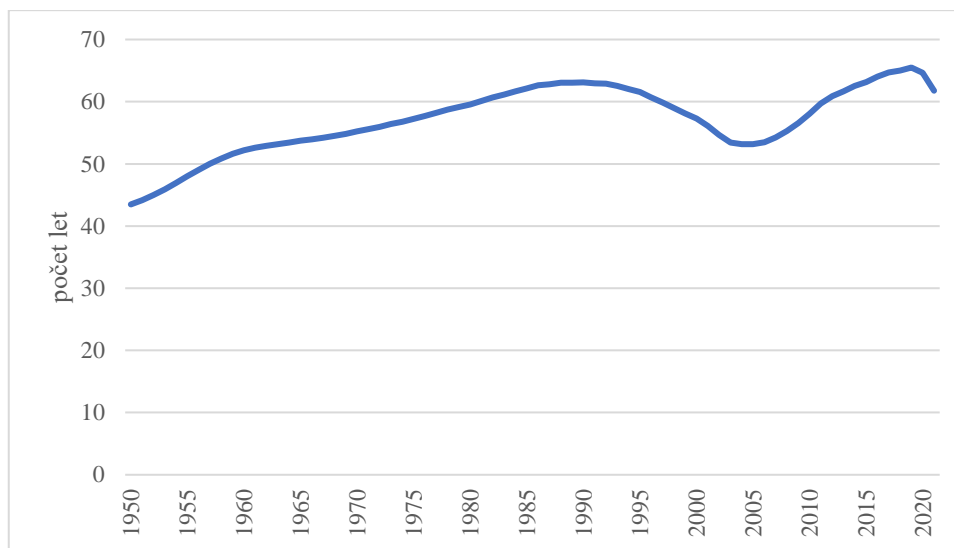

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Z grafu 8 je patrné, že ještě ze začátku sledovaného období v 50. letech 20. století úhrnná plodnost mírně rostla, přičemž kulminovala v roce 1958 na hodnotě 6,2 dětí na jednu ženu. Od tohoto roku dochází k postupnému poklesu úhrnné plodnosti. V roce 1997 došlo k poklesu úhrnné plodnosti pod hodnotu 3. V posledních letech se hodnoty regionu jižní Afrika pohybují okolo hodnoty 2,4–2,5 dětí. Co se týče jednotlivých států uvedeného regionu, aktuálně k roku 2021 dosahuje nejvyšší úhrnnou plodnost Namibie s 3,3 dětmi na 1 ženu, naopak nejnižší hodnotu vykazuje Jihoafrická republika s 2,37 dětmi na 1 ženu.

Následující graf 9 ilustruje vývoj střední délky života ve sledovaném regionu.

Graf 9: Střední délka života jižní Afriky v letech 1950–2020 (počet let)

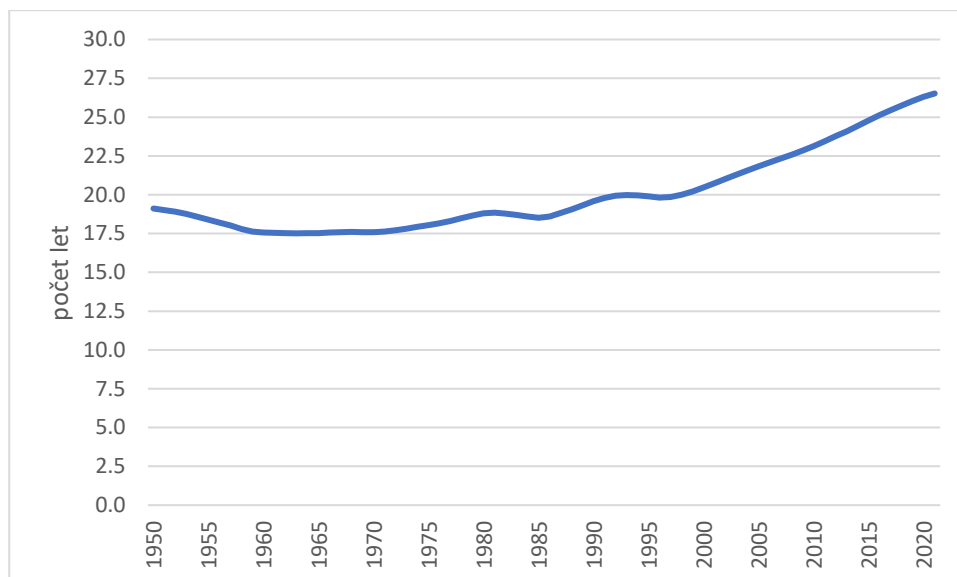
Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Střední délka života se od počátku sledovaného období zvyšuje, z počáteční hodnoty 43,5 let až na maximum 63,1 let v roce 1989 a v roce 1990. Poté ale následuje pokles až na hodnotu 53,1 let v roce 2005. Tento pokles koresponduje s již dříve popsáním růstem hrubé míry úmrtnosti v druhé polovině 90. let 20. století a v prvním desetiletí 21. století v důsledku rošíření nemoci AIDS ve sledovaném regionu⁷⁷. Od roku 2005 dochází znovu k prodlužování doby dožití s hodnotou střední délky života 65,5 let za rok 2019. Ke konci sledovaného období klesá střední délka života z důvodu pandemie COVID-19. Co se týče minima a maxima sledovaného regionu, nejnižší střední délku života vykazuje za rok 2021 Lesotho s 53,1 lety, naopak nejvyšší hodnota 62,3 let je uvedena pro Jihoafrickou republiku.

⁷⁷ World. Population Prospects. The 2022 Revision. Tamtéž.

Vývoj věkového mediánu regionu přináší graf 10.

Graf 10: Věkový medián obyvatel jižní Afriky v letech 1950–2020 (počet let)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Z grafu 10 je patrné, že věkový medián začal klesat od počátku sledovaného období. Svého minima na hodnotě 17,5 let dosáhl v letech 1962–1965, od tohoto období postupně roste až do současnosti, kdy bylo dosaženo úrovně 26,5 let v roce 2021. Ze sledovaného regionu vykazuje nejnižší věkový medián za rok 2021 Namibie, naopak nejvyšší hodnotu Jihoafrická republika.

Jak můžeme vidět, mezi uvedenými ukazateli je patrná korelace v mírném nárůstu hrubé míry porodnosti, úmrtnosti, úhrnné plodnosti a poklesu střední délky života na počátku 21. století, který souvisí s dopadem nemoci AIDS.

4.1.2 Střední Afrika

Region střední Afriky tvoří 9 států: Angola, Čad, Demokratická republika Kongo, Gabon, Kamerun, Kongo, Rovnicková Guinea, Středoafriická republika, Svatý Tomáš a Princův ostrov. Střední stav obyvatelstva regionu v roce 2021 dosahoval 190 miliónů⁷⁸.

⁷⁸ World Population Prospect 2022. The 2022 Revision. Tamtéž.

Největší podíl na počtu obyvatel regionu představuje populace Demokratické republiky Kongo, která činí skoro 96 miliónů. Počet obyvatel jednotlivých zemí uvádí tabulka 8.

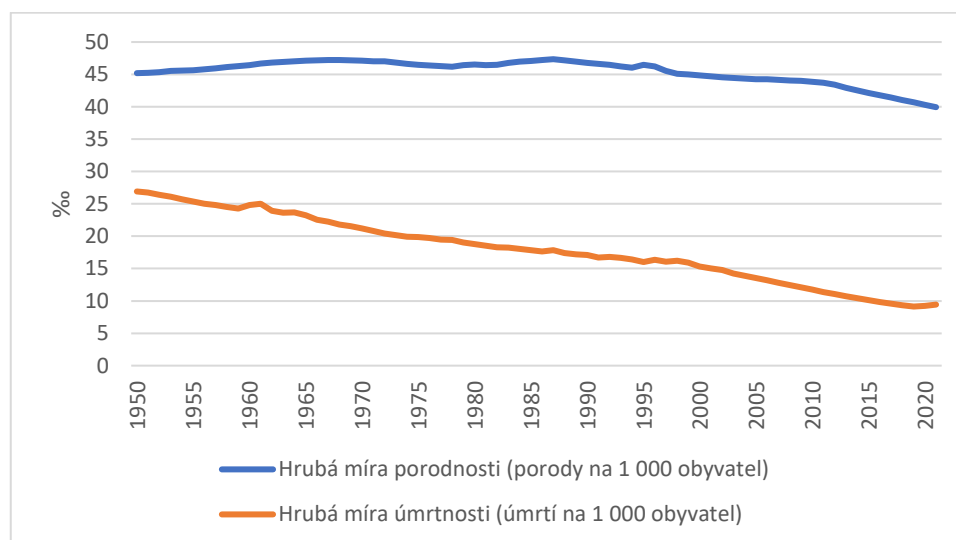
Tabulka 8: Střední stav obyvatelstva střední Afriky v roce 2021

Ze země	Počet obyvatel v miliónech
Angola	34,5
Čad	17,2
Demokratická republika Kongo	95,9
Gabon	2,3
Kamerun	27,2
Kongo	5,8
Rovníková Guinea	1,6
Středoafriická republika	5,5
Svatý Tomáš a Princův ostrov	0,2

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Vývoj hrubé míry porodnosti a úmrtnosti v regionu od poloviny 20. století přináší graf 11.

Graf 11: Hrubá míra porodnosti a úmrtnosti střední Afriky v letech 1950–2020 (‰)

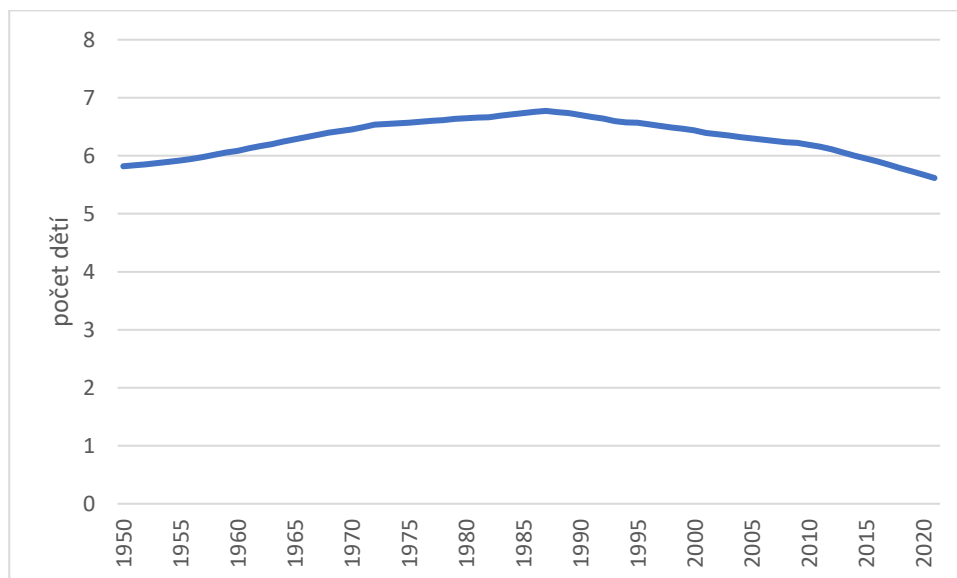

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Z grafu 11 je patrný pozvolný pokles úmrtnosti z výchozí hodnoty 26,9 ‰ v r. 1950 až na koncovou hodnotu 9,4 ‰ za rok 2021.

Pokud jde o vývoj míry porodnosti, graf 11 zachycuje setrvalý stav ve vývoji hrubé míry porodnosti, která se přes počáteční mírný nárůst udržuje nad hodnotou 45 ‰ až do r. 1999. Od r. 2000 je zde pak patrný pokles hodnot až na koncovou hodnotu 39,9 ‰ za rok 2021.

Graf 12: Úhrnná plodnost střední Afriky v letech 1950–2020 (počet dětí)

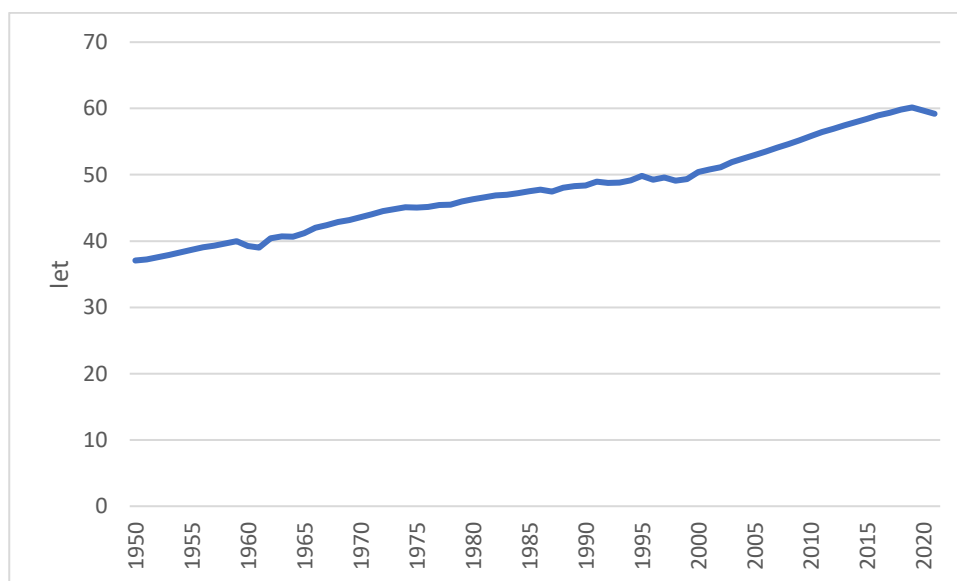

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Z grafu 12 je patrný pozvolný nárůst počtu dětí na jednu ženu – z původní hodnoty 5,82 v roce 1950 se dostává na nejvyšší hodnotu sledovaného období 6,77 v roce 1987. Od následujícího roku dochází k pozvolnému poklesu hodnot úhrnné plodnosti až na koncovou hodnotu 5,62 dětí na jednu ženu. Nejmenší počet dětí na jednu ženu připadá v rámci regionu střední Afriky v roce 2021 v Gabonu (3,5 dětí), naopak nejvíce v Čadu (6,3 dětí).

Grafické znázornění vývoje střední délky života v letech 1950–2020 přináší graf 13.

Graf 13: Střední délka života střední Afriky v letech 1950–2020 (počet let)

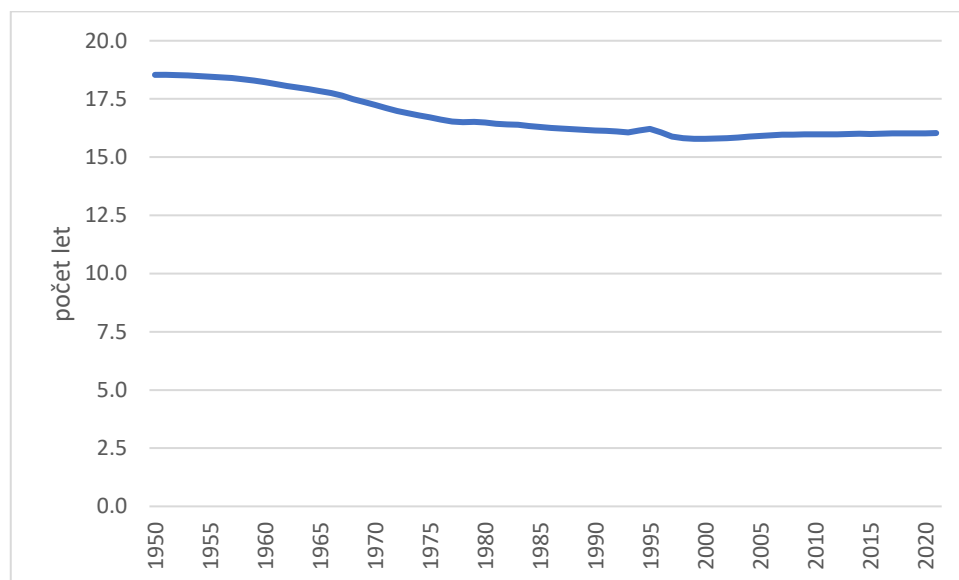

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Z grafu 13 je patrný pozvolný nárůst věku za sledované období, kdy se výchozí hodnota z roku 1950 (37,1 let) dostala na koncovou hodnotu z roku 2021, která činí 59,2 let. Nejvyšší hodnoty v rámci regionu dosahuje ve střední délce života Svatý Tomáš a Princův ostrov (67,6 let), naopak nejnižší hodnoty Čad (52,5 let).

Přehled vývoje věkového mediánu přináší graf 14.

Graf 14: Věkový medián obyvatel střední Afriky v letech 1950–2020 (počet let)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Z grafu 14 je patrná sestupná tendence věkového mediánu populace střední Afriky. Výchozí hodnota sledovaného období z roku 1950 činila 18,5 let, koncová hodnota v roce 2021 se ustálila na 16 letech, kterou si region udržuje od roku 2007. Nejvyšší hodnoty dosahuje tento ukazatel za rok 2021 v Gabonu (21,6 let), naopak nejmenší hodnoty 14,7 let ve Středoafričské republice.

4.1.3 Východní Afrika

Region východní Afriky tvoří 20 zemí: Burundi, Džibutsko, Eritrea, Etiopie, Jižní Sudán, Keňa, Komory, Madagaskar, Malawi, Mauricius, Mayotte, Mosambik, Réunion, Rwanda, Seychely, Somálsko, Tanzánie, Uganda, Zambie a Zimbabwe. Střední stav obyvatelstva regionu v r. 2021 dosahoval 461 miliónů⁷⁹. Státem s největší populací regionu je Etiopie, počet jejích obyvatel činí přes 120 miliónů. Počet obyvatel jednotlivých zemí uvádí tabulka 9.

⁷⁹ World Population Prospects. The 2022 Revision. Tamtéž.

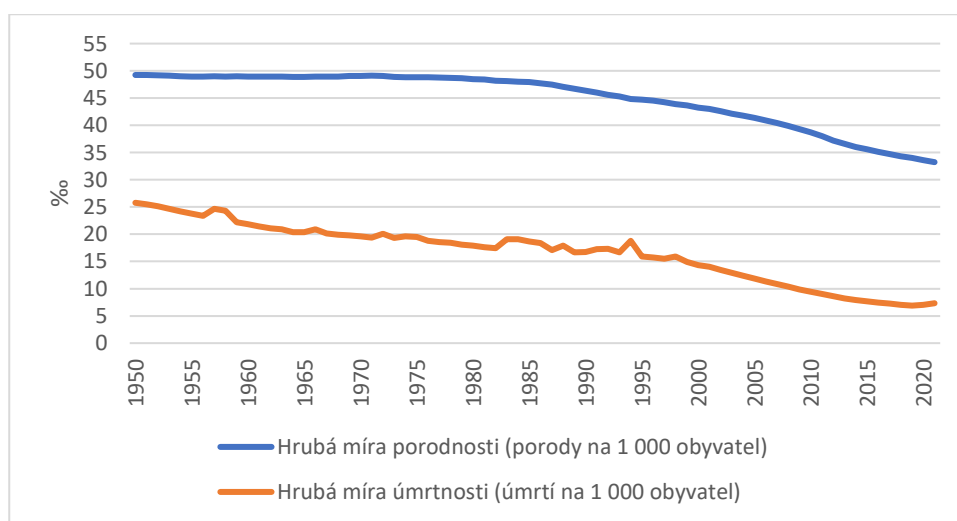
Tabulka 9: Střední stav obyvatelstva východní Afriky v roce 2021

Země	Počet obyvatel v miliónech
Burundi	12,6
Džibutsko	1,1
Eritrea	3,6
Etiopie	120,3
Jižní Súdán	10,7
Keňa	53,0
Komory	0,8
Madagaskar	28,9
Malawi	19,9
Mauricius	1,3
Mayotte	0,3
Mozambik	32,1
Réunion	1,0
Rwanda	13,5
Seychely	0,1
Somálsko	17,1
Tanzanie	63,6
Uganda	45,9
Zambie	19,5
Zimbabwe	16,0

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Vývoj hodnot hrubé míry porodnosti a úmrtnosti regionu východní Afriky zachycuje graf 15.

Graf 15: Hrubá míra porodnosti a úmrtnosti východní Afriky v letech 1950–2020 (‰)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

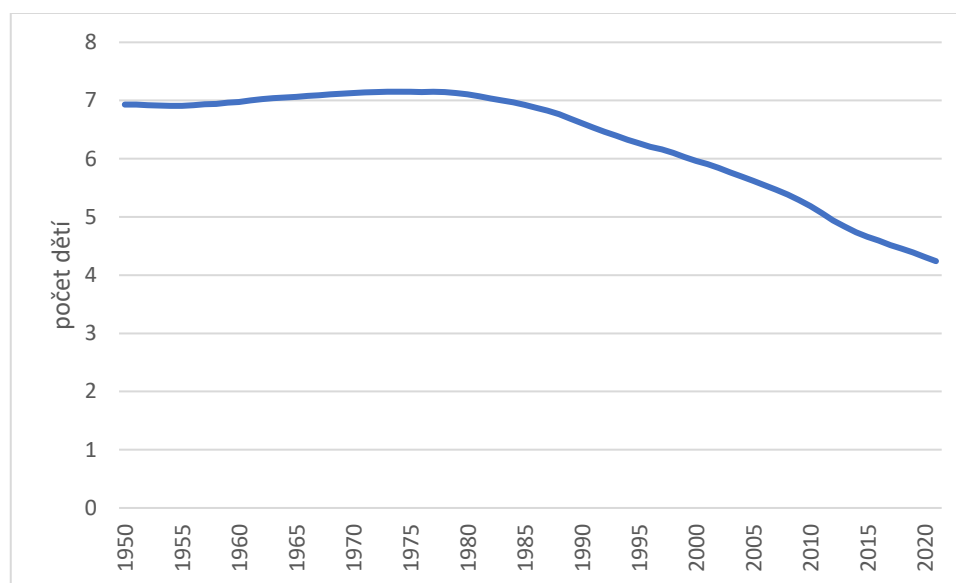
Z grafu 15 je patrný pozvolný pokles hrubé míry úmrtnosti z výchozí hodnoty na začátku sledovaného období z roku 1950 (25,8 ‰) na hodnotu 23,4 ‰ z roku 1956.

Přes mírný nárůst hodnot v letech 1957 až 1958 hodnoty hrubé míry úmrtnosti nepatrně klesají až k hodnotě 17,4 ‰ v roce 1982. Následujícího roku hodnota vzroste na 19,1 ‰ důsledkem hladomoru v Etiopii⁸⁰. Úroveň úmrtnosti pak mírně klesá až do roku 1990 (16,8 ‰). Následující 4 roky hodnoty opětovně stoupají až k hodnotě 18,8 ‰ v roce 1994 a to z důvodu občanské války a hladomoru v Somálsku⁸¹. Od roku 1995 je pak patrný pozvolný a nepřerušovaný pokles až na hodnotu 6,9 ‰ z rok 2019. V roce 2020 se úroveň úmrtnosti mírně zvyšuje až na koncových 7,3 ‰ za rok 2021.

Pokud jde o vývoj hrubé míry porodnosti, ta se nacházela na začátku sledovaného období v roce 1950 na hodnotě 49,2 ‰. Kolem této hodnoty úroveň porodnosti jen velmi mírně oscilovala až do roku 1973, kdy se poprvé dostala pod hranici 49 ‰ (48,9 ‰) a začala pozvolně klesat až ke koncové hodnotě 33,2 ‰ za rok 2021.

Vývoj hodnot úhrnné plodnosti zachycuje graf 16.

Graf 16: Úhrnná plodnost východní Afriky v letech 1950–2020 (počet dětí)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

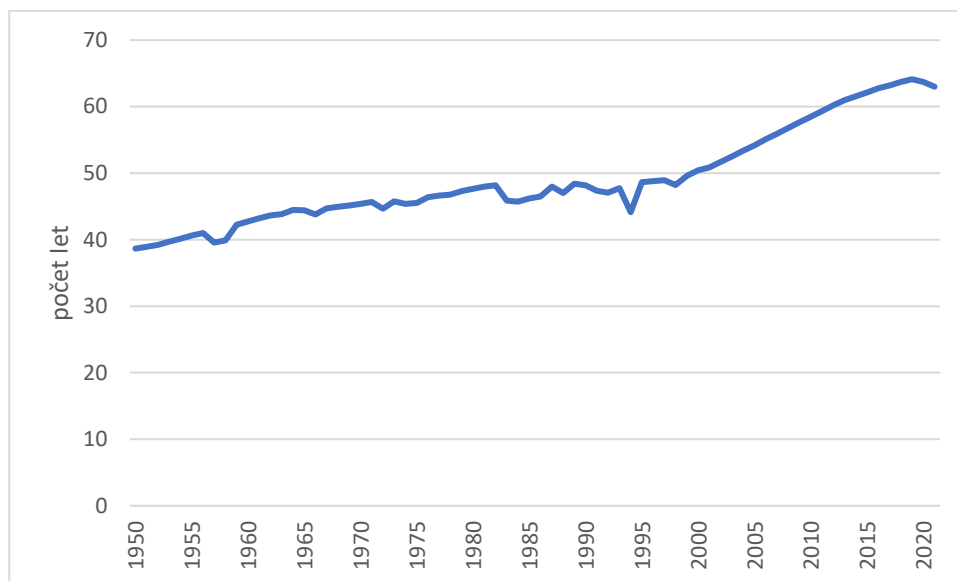
Z grafu 16 je patrný mírný nárůst počtu dětí na 1 ženu z výchozí hodnoty 6,93 k nejvyšší hodnotě 7,15 za rok 1972, která se udržovala až do roku 1978. Od roku 1979 pak úhrnná plodnost pozvolně klesá až na koncovou hodnotu 4,24 dětí na jednu ženu. Aktuálně k roku 2021 vykazuje nejvyšší úhrnnou plodnost regionu Somálsko se 6,31 dětmi, naopak nejnižší byla zaznamenána 1,41 dítěte na jednu ženu na Mauriciu.

⁸⁰ KUNA, Z. *Země Afrického rohu. Problémy a perspektivy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016. s. 118.

⁸¹ Tamtéž, s. 118.

Vývoj střední délky života ve východní Africe ilustruje graf 17.

Graf 17: Střední délka života východní Afriky v letech 1950–2020 (počet let)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

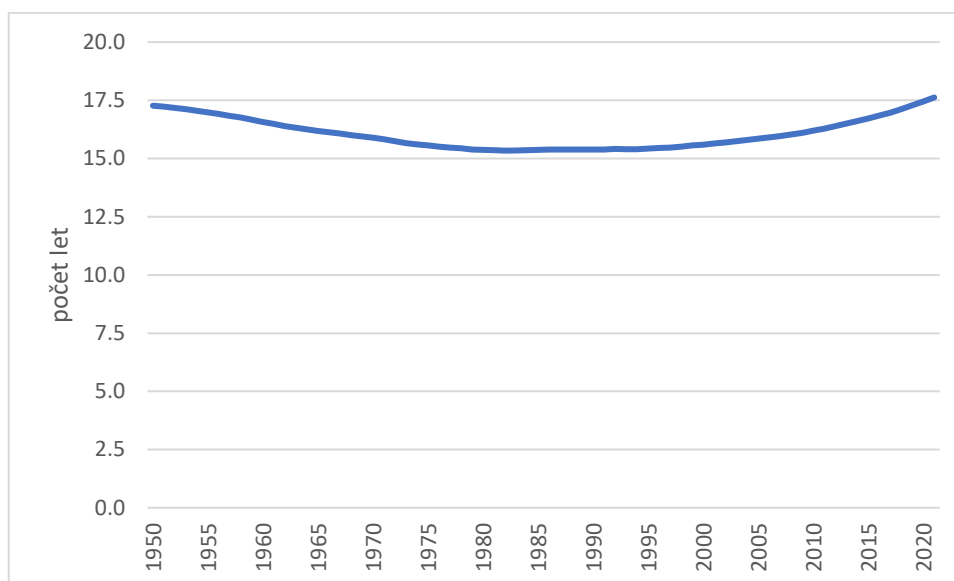
Z grafu 17 vyplývá pozvolný nárůst hodnot s výjimkou let (1957, 1958, 1965, 1966, 1972, 1974, 1975) z původních 38,7 let z roku 1950 na 48,2 let z roku 1982. Roku 1983 nastává mírný propad hodnot až na úroveň 45,7 let z roku 1984. Tento pokles střední délky života je důsledkem hladomoru v Etiopii v letech 1984–1985, při němž zemřelo až 1 milion lidí⁸². Následuje mírný nárůst, který trvá do roku 1990 (48,2 let). Léta 1991–1994 znamenají opětovný propad hodnot střední délky života až na úroveň 44,1 let vlivem občanské války a hladomoru v Somálsku⁸³. Od roku 1995 pak hodnoty znovu stoupají (s výjimkou roku 1998) až na hodnotu 64,1 let z roku 2019. Pro roky 2020 a 2021 je patrný mírný pokles až na koncovou hodnotu 63 let. Aktuálně za rok 2021 je v rámci sledovaného regionu zemí s největší střední délkou života Réunion s hodnotou 81,6 let, nejnižší hodnotu 55 let vykazuje Jižní Súdán.

⁸² KUNA, Z. Tamtéž, s. 118.

⁸³ Tamtéž, s. 118.

Graf 18 zachycuje vývoj hodnot věkového mediánu ve východní Africe.

Graf 18: Věkový medián obyvatel východní Afriky v letech 1950–2020 (počet let)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Z grafu 18 je patrné, že věkový medián od začátku sledovaného období klesal z výchozí hodnoty 17,3 let až na 15,3 let v období 1982–1983. V letech 1984–1995 vývoj hodnot stagnoval na hodnotě 15,4 let a od roku 1996 začal mírně stoupat až ke koncové hodnotě 17,6 let za rok 2021. Aktuálně nejvyšší hodnotu věkového mediánu za region vykazuje Mauricius s 36,8 lety, nejnižší hodnota 15,2 let byla zjištěna v Somálsku.

4.1.4 Západní Afrika

Region západní Afriky tvoří 17 zemí: Benin, Burkina Faso, Gambie, Ghana, Guinea, Guinea-Bissau, Kapverdy, Libérie, Mali, Mauretánie, Niger, Nigérie, Pobřeží slonoviny, Senegal, Sierra Leone, Svatá Helena a Togo. Střední stav obyvatelstva regionu v roce 2021 dosahoval 418 miliónů⁸⁴. Největší podíl na počtu obyvatel regionu představuje populace Nigérie, která činí přes 213 miliónů obyvatel. Počet obyvatel jednotlivých zemí uvádí tabulka 10.

⁸⁴ World Population Prospects. The 2022 Revision. Tamtéž.

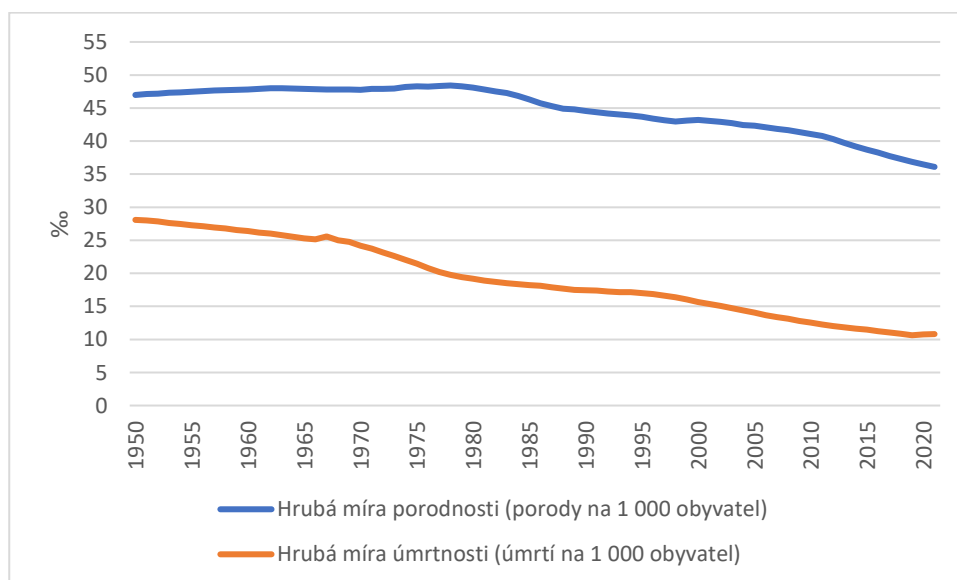
Tabulka 10: Střední stav obyvatelstva západní Afriky v roce 2021

Země	Počet obyvatel v miliónech
Benin	13,0
Burkina Faso	22,1
Gambie	2,6
Ghana	32,8
Guinea	13,5
Guinea-Bissau	2,1
Kapverdy	0,6
Libérie	5,2
Mali	21,9
Mauritánie	4,6
Niger	25,3
Nigérie	213,4
Pobřeží slonoviny	27,5
Senegal	16,9
Sierra Leone	8,4
Svatá Helena	0,01
Togo	8,64

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Vývoj hodnot hrubé míry porodnosti a úmrtnosti regionu západní Afriky přináší graf 19.

Graf 19: Hrubá míra porodnosti a úmrtnosti západní Afriky v letech 1950–2020 (%)

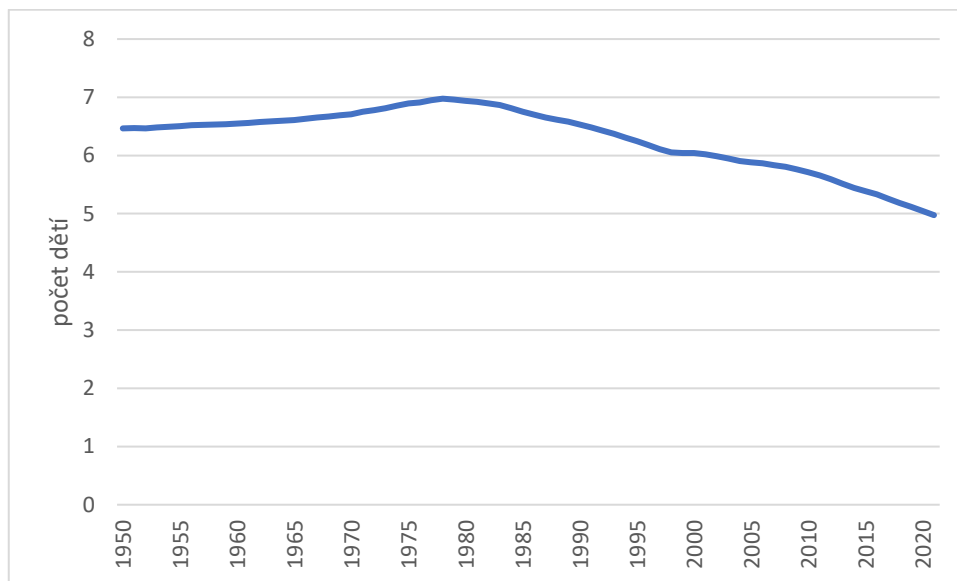
Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Z grafu 19 je patrný pozvolný pokles hrubé míry úmrtnosti z výchozí hodnoty na začátku sledovaného období z roku 1950 (28,1 %) až na koncovou hodnotu 10,8 % za rok 2021.

Pokud jde o vývoj hrubé míry porodnosti, tak ta se nacházela na začátku sledovaného období v roce 1950 na hodnotě 47 ‰. Přes mírný nárůst, kdy se dostala až k hodnotě 48,4 ‰, se udržovala nad úrovni výchozí hodnoty až do roku 1983. Od roku 1984 začala pozvolna a nepřetržitě klesat až na finální hodnotu 36,1 ‰ za rok 2021.

Vývoj hodnot úhrnné plodnosti zachycuje graf 20.

Graf 20: Úhrnná plodnost západní Afriky v letech 1950–2020 (počet dětí)

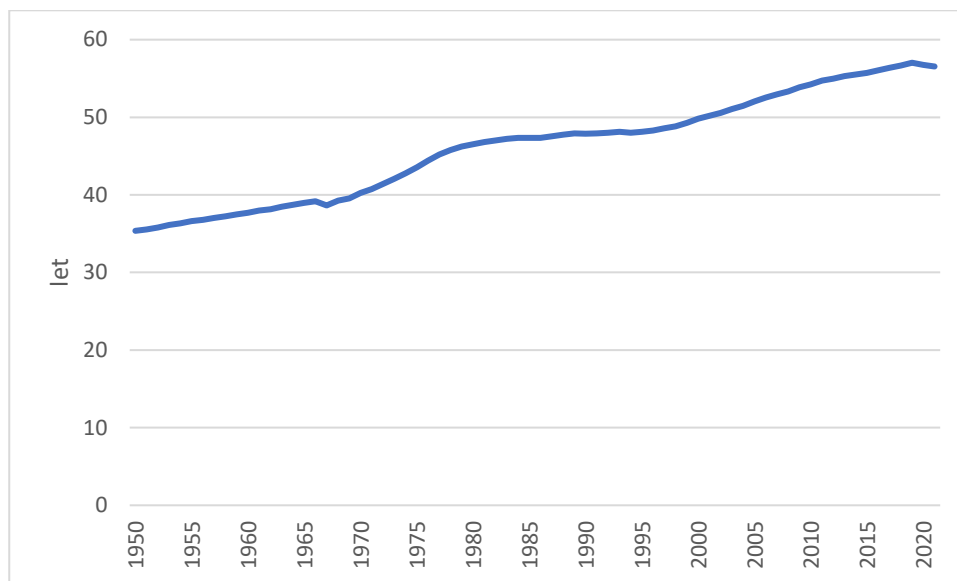

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Z grafu 20 je patrný mírný nárůst počtu dětí na 1 ženu z výchozí hodnoty 6,47 dětí k nejvyšší hodnotě 6,98 dětí z roku 1978. Od roku 1979 pak úhrnná plodnost pozvolně klesá až na koncovou hodnotu 4,98 dětí na jednu ženu. Aktuálně za rok 2021 vykazuje nevyšší úhrnnou plodnost regionu Niger s 6,82 dětmi na jednu ženu, naopak nejnižší hodnota 1,65 dětí platí pro Svatou Helenu.

Vývoj střední délky života v západní Africe zobrazuje graf 21.

Graf 21: Střední délka života západní Afriky v letech 1950–2020 (počet let)

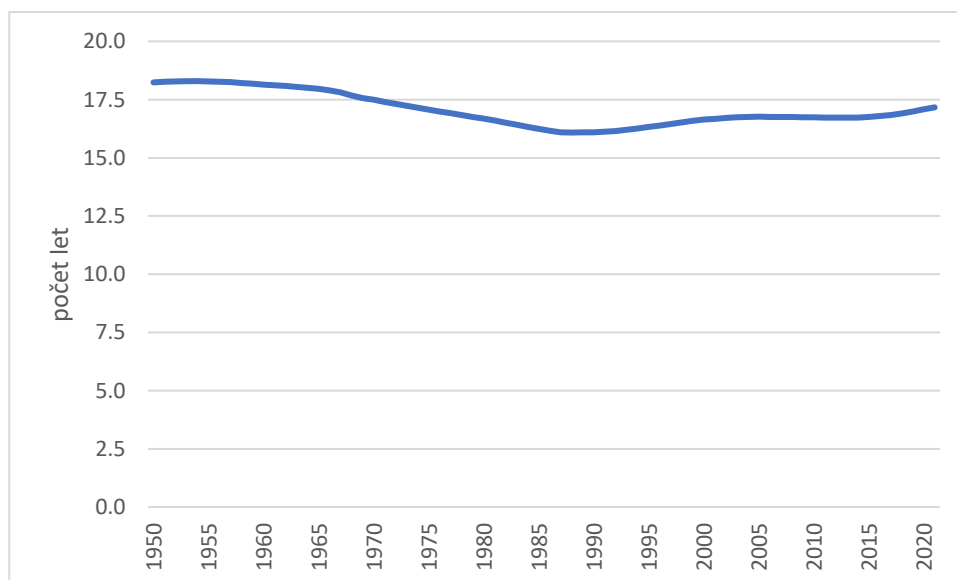

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Z grafu 21 vyplývá pozvolný nárůst hodnot z původních 35,4 let z roku 1950 na koncovou hodnotu 56,6 let z roku 2021. Nejdelší střední délku života v rámci západní Afriky vykazovala v roce 2021 Svatá Helena (76,8 let), naopak nejkratší byla naměřena v Nigérii (52,7 let).

Graf 22 zachycuje vývoj hodnot věkového mediánu v regionu západní Afriky.

Graf 22: Věkový medián obyvatel západní Afriky v letech 1950–2020 (počet let)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Z grafu 22 lze vidět, že věkový medián přes nepatrný nárůst na začátku sledovaného období z hodnoty 18,2 let na hodnotu 18,3 let od roku 1957 postupně klesal,

až se dostal na nejnižší hodnotu 16,1 let v letech 1987–1991. Od roku 1992 hodnoty věkového mediánu pozvolna stoupají až k hodnotě 16,8 let z roku 2004, která se udržuje až do roku 2017. Poslední čtyři roky sledovaného období věkový medián mírně roste až na koncovou hodnotu 17,2 let v roce 2021. Nejvyšší hodnotu věkového mediánu za rok 2021 v rámci regionu západní Afrika vykazuje Svatá Helena s hodnotou 50,9 let. Nejmladší populaci podle věkového mediánu naopak představuje Niger s hodnotou 14,5 let.

4.2 Komparace demografického vývoje regionů subsaharské Afriky a světa

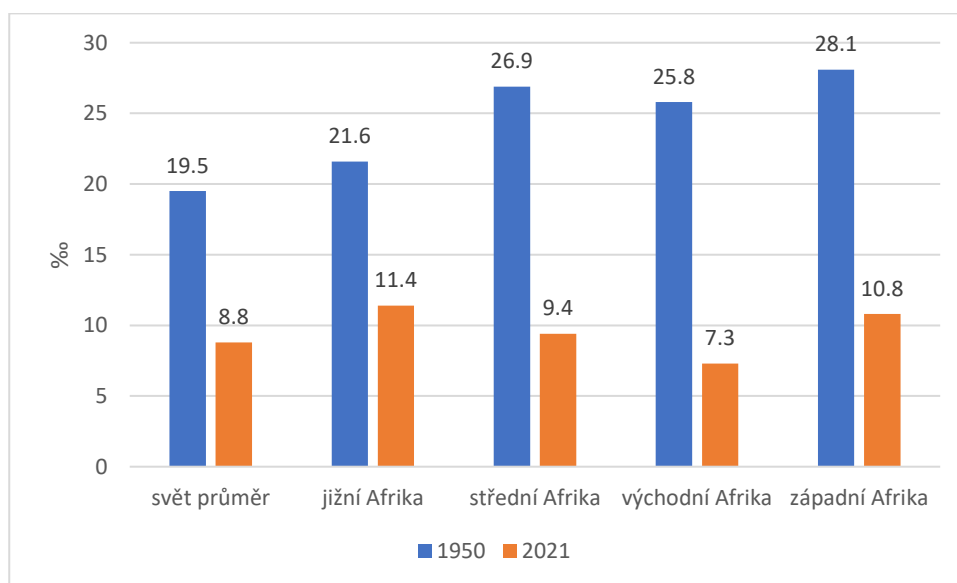
Předchozí kapitoly 4.1.1 – 4.1.4. poskytly přehled vývoje vybraných demografických ukazatelů pro jednotlivé regiony subsaharské Afriky za posledních 71 let.

Na jeho základě lze posoudit nejen to, jaký demografický vývoj předcházel dnešní demografické situaci každého regionu, ale zároveň je díky tomu možné porovnat jednotlivé regiony subsaharské Afriky mezi sebou a se světem.

Z celkového přehledu i přes specifika každého regionu vyplývá, že se demografická situace a trendy vývoje populace v regionech subsaharské Afriky příliš neliší. Výjimku tvoří region jižní Afriky, který vykazuje ve srovnání s ostatními regiony subsaharské Afriky daleko větší odchylky ve výchozích i koncových hodnotách jednotlivých demografických parametrů a v samotném vývoji hodnot, které jsou způsobené dopadem nemoci AIDS na populaci.

Porovnáme-li výsledky výchozích a koncových hodnot z let 1950 a 2021 jednotlivých demografických ukazatelů všech regionů a světa postupně, zjistíme, že hrubá míra úmrtnosti (graf 23) u všech regionů subsaharské Afriky klesala z hodnot mezi 21,6–28,1 ‰ na hodnoty mezi 7,3–11,4 ‰. V porovnání s hodnotami úmrtnosti ve světě je patrné, že největší podobnost výchozích a koncových hodnot úmrtnosti se světem vykazuje region jižní Afrika.

Graf 23: Hrubá míra úmrtnosti regionů subsaharské Afriky a světa v letech 1950 a 2021 (‰)

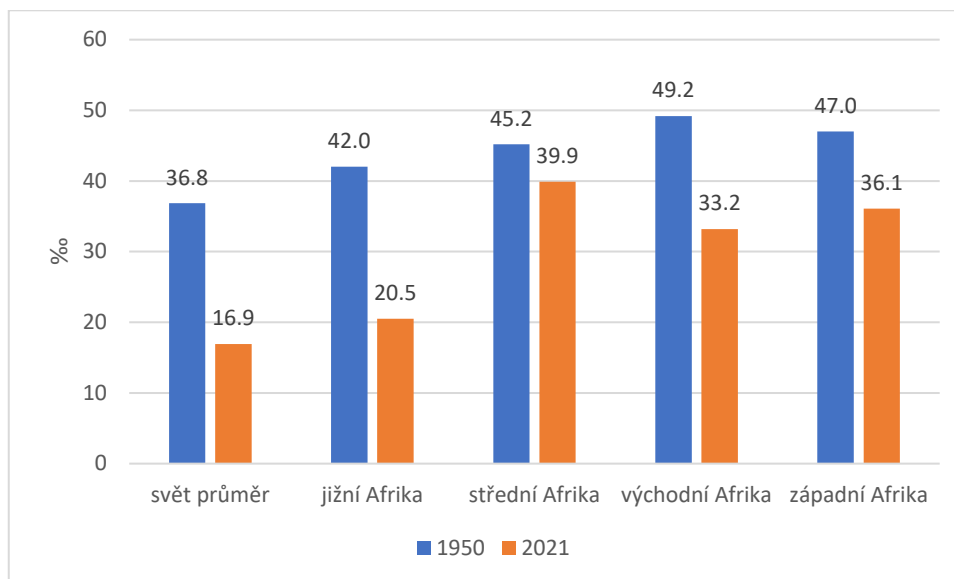

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Co se týče vývoje hrubé míry porodnosti, tak z grafu 24 je patrné, že výchozí hodnoty všech regionů subsaharské Afriky za rok 1950 se pohybovaly mezi 42–49,2 ‰. V regionech střední, východní a západní Afriky se hodnoty míry porodnosti dlouho udržovaly bez velkých změn a specifickým se u těchto regionů stává začátek poklesu její úrovně. Nejdříve k němu dochází v regionu východní Afriky (70. léta 20. století), poté v západní Africe (80. léta 20. století) a na konec i ve střední Africe (90. léta 20. století). Od toho se odvíjí i dosažené koncové hodnoty míry porodnosti, které jsou nejnižší právě v regionu východní Afriky (33,2 ‰), kde začala míra porodnosti klesat nejdříve. Naopak nejvyšší hodnoty porodnosti máme ze střední Afriky (39,9 ‰), kde došlo k poklesu nejpозději.

Pokud jde o vývoj hodnot hrubé míry porodnosti v jižní Africe, tak ta začala klesat už v průběhu 50 let 20. století a přes jisté odchylky způsobené dopadem nemoci AIDS se dostala až na koncovou hodnotu 20,5 ‰. Opět si můžeme všimnout, že nejvíce podobnosti v hodnotách míry porodnosti se světem vykazuje právě region jižní Afrika, kde porodnost za sledované období klesá o více než 20 bodů ‰. Naopak pokles hodnot u dalších regionů subsaharské Afriky za stejné sledované období není příliš výrazný v průměru o zhruba 10 bodů ‰. Nejmenší pokles v úrovni porodnosti za sledované období vykazuje region střední Afriky (5,3 bodů ‰).

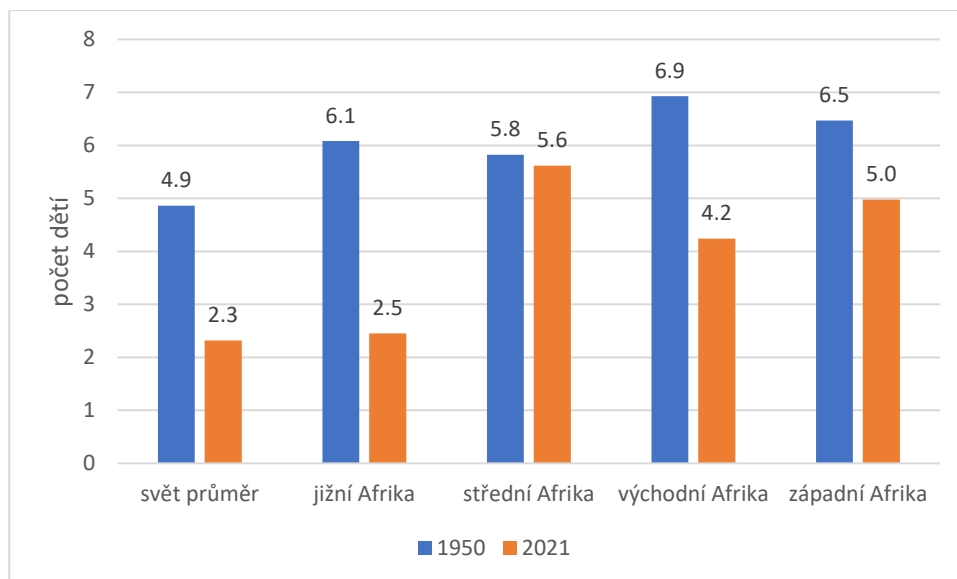
Graf 24: Hrubá míra porodnosti regionů subsaharské Afriky a světa v letech 1950 a 2021 (‰)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Pokud jde o vývoj úhrnné plodnosti, tak je ve všech regionech velice podobný. Nejnižší výchozí hodnotu z regionů vykazuje střední Afrika (5,8), naopak nejvyšší východní Afrika (6,9). U všech regionů dochází k mírnému nárůstu úhrnné plodnosti ve srovnání s rokem 1950 a její hodnoty kulminují v jižní Africe na konci 50 let 20. století, zatímco v ostatních regionech subsaharské Afriky až v průběhu 70.–80. let 20. století. Po dosažené kulminaci nastává u všech regionů pokles hodnot. Tam, kde dochází k poklesu nejdříve (1959 – jižní Afrika), tak se koncové hodnoty úhrnné plodnosti k roku 2021 dostávají nejnižší (2,5) a tam, kde dochází k poklesu nejpozději (1987 – střední Afrika), tak se koncové hodnoty příliš neliší od hodnot výchozích (5,82 za rok 1950 – 5,62 za rok 2021). Co se týče srovnání hodnot úhrnné plodnosti se světem, tak největší podobnost ve vývoji hodnot vykazuje region jižní Afrika.

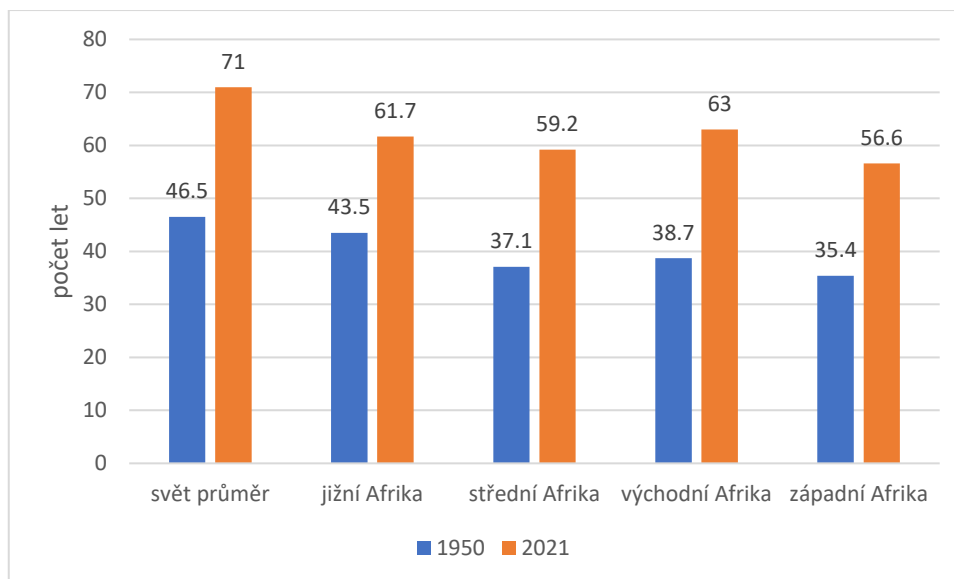
Graf 25: Úhrnná plodnost regionů subsaharské Afriky a světa v letech 1950 a 2021 (počet dětí)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Pokud jde o vývoj hodnot střední délky života, tak je její vývoj u regionů střední, východní a západní Afriky podobný. U všech dochází k mírnému zvyšování střední délky života v průběhu celého sledovaného období. Z výchozích hodnot 35,4–38,7 let se prodloužuje střední délka života na 56,6–63 let. Region jižní Afrika vykazuje ve vývoji tohoto ukazatele v porovnání s ostatními regiony subsaharské Afriky výraznou odchylku, která se projevuje poklesem hodnot v 90. letech 20. století, který trvá až do roku 2005 vlivem nemoci AIDS. U všech regionů je pak patrný mírný pokles hodnot v letech 2019–2020 s ohledem na pandemii COVID-19. Z porovnání se světem je patrná opět největší podobnost výchozích a koncových hodnot jižní Afriky, i když nejvyšší koncové hodnoty střední délky života za rok 2021 dosahuje region východní Afrika (63 let), jak ilustruje graf 26.

Graf 26: Střední délka života regionů subsaharské Afriky a světa v letech 1950 a 2021 (počet let)

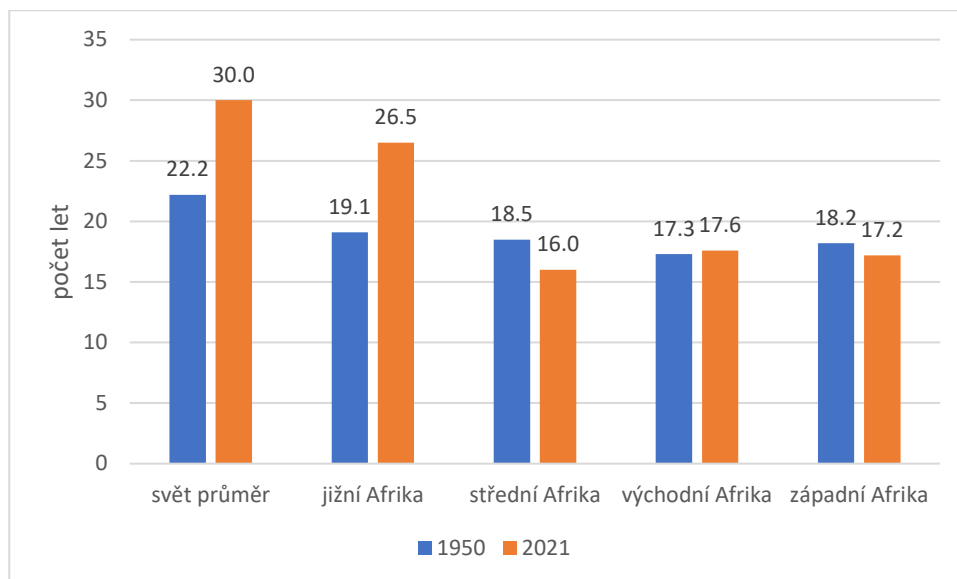

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Co se týká porovnání výchozích hodnot věkového mediánu, tak ty se pohybovaly u regionů subsaharské Afriky v rozmezí 17,3–19,1 let. U všech regionů došlo v dalším vývoji k postupnému poklesu až na hodnoty v rozmezí 15,4–17,5 let. Hodnoty pak začaly opětovně růst a zatímco v regionu jižní Afrika hodnoty rostou už v průběhu 70 let 20. století, u východní a západní Afriky to je v průběhu 90. let 20. století a v regionu střední Afriky zaznamenáváme opětovný růst hodnot dokonce až od roku 2004, což se promítá i do koncových hodnot.

Koncové hodnoty u regionů střední a západní Afriky dokonce vykazují nižší hodnoty než byly ty výchozí (střední Afrika pokles o 2,5 let, západní Afrika pokles o 1 rok). Východní Afrika vykazuje jen nepatrný nárůst věkového mediánu v porovnání s rokem 1950 a to o 0,3 let. Naopak v regionu jižní Afrika se věkový medián za sledované období posunul o 7,4 let. Pokud jde o srovnání hodnot věkového mediánu se světem, tak největší podobnost v hodnotách vykazuje region jižní Afrika, jak je patrné z grafu 27.

Graf 27: Věkový medián regionů subsaharské Afriky a světa v letech 1950 a 2021 (počet let)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Ze srovnání výše vybraných demografických ukazatelů je patrné, že regiony střední, východní a západní Afriky vykazují v porovnání se světem daleko větší odchylky než region jižní Afrika. Zatímco koncové hodnoty hrubé míry úmrtnosti a střední délky života všech regionů subsaharské Afriky nevykazují příliš velké odlišnosti v porovnání se světovým průměrem, hodnoty hrubé míry porodnosti, úhrnné plodnosti a věkového mediánu u regionů střední, východní a západní Afriky vykazují stále velké rozdíly. Pokles hrubé míry úmrtnosti zde není zatím doprovázen stejně velkým poklesem hrubé míry porodnosti, což jen dokazuje, že tyto populace se stále nacházejí v průběhu/procesu demografická revoluce⁸⁵.

Jiná situace je patrná z vývoje hodnot demografických ukazatelů u regionu jižní Afrika, který kopíruje průběh demografické revoluce rozvojových zemí postupným snižováním míry úmrtnosti a porodnosti. Ve srovnání s nimi však vykazuje jisté odchylky způsobené dopadem nemoci AIDS na populaci. Zjištěné koncové hodnoty hrubé míry úmrtnosti (11,4 ‰), hrubé míry porodnosti (20,5 ‰), úhrnné plodnosti (2,5 dětí na jednu ženu) za rok 2021 však naznačují již relativně blízké ukončení demografické revoluce.

⁸⁵ V regionech východní a západní Afriky najdeme i země (Seychely, Mauricius, Kapverdy), které vykazují hodnoty demografických ukazatelů srovnatelné se zeměmi s již ukončeným demografickým přechodem.

4.3 Predikce demografického vývoje subsaharské Afriky do roku 2050

Záměrem předchozích kapitol bylo zachytit demografický vývoj subsaharské Afriky od jeho počátku až po současný stav. K tomu, abychom postihli populační vývoj obyvatelstva daného regionu zcela, zbývá posouzení toho, jak by mohl nebo jak s největší pravděpodobností bude vypadat jeho vývoj v příštích několika desítek let.

K tomuto účelu nám poslouží predikce demografického vývoje neboli populační prognózy, které jsou odhadem budoucího počtu obyvatel a vychází z metodiky sledování trendů a základních demografických ukazatelů. „Tyto prognózy na úrovni jednotlivých zemí produkuje jen dvě organizace: OSN v New Yorku a USCB⁸⁶ ve Washingtonu“⁸⁷.

Pro účely predikce vývoje populace v subsaharské Africe se bude vycházet z populačních prognóz OSN střední varianty⁸⁸ (nejpravděpodobnější) směřovaných do roku 2050. Rok 2050 byl vybrán s ohledem na množství faktorů, které mohou populační vývoj podmiňovat (společenské, geopolitické, klimatické) a čím víc bychom predikci vývoje směřovali do budoucnosti, tím menší by byla pravděpodobnost jejího naplnění.

Z dosavadních výsledků z let 1950–2021 víme, že hodnoty hrubé míry úmrtnosti všech regionů subsaharské Afriky pozvolna klesaly. Predikce vývoje hrubé míry úmrtnosti, který zachycuje graf 28, předpovídá i nadálý pozvolný pokles hodnot u všech regionů s výjimkou jižní Afriky. Předpověď koncových hodnot regionů střední, východní a západní Afriky k roku 2050 by se měla pohybovat mezi 6–8,2 ‰. U regionu jižní Afriky se očekává razantnější pokles hodnot hrubé míry úmrtnosti na nejnižší hodnotu 8,6 ‰ v roce 2024 a od následujícího roku 2025 pozvolný nárůst hodnot až ke koncové hodnotě 10,7 ‰ za rok 2050.

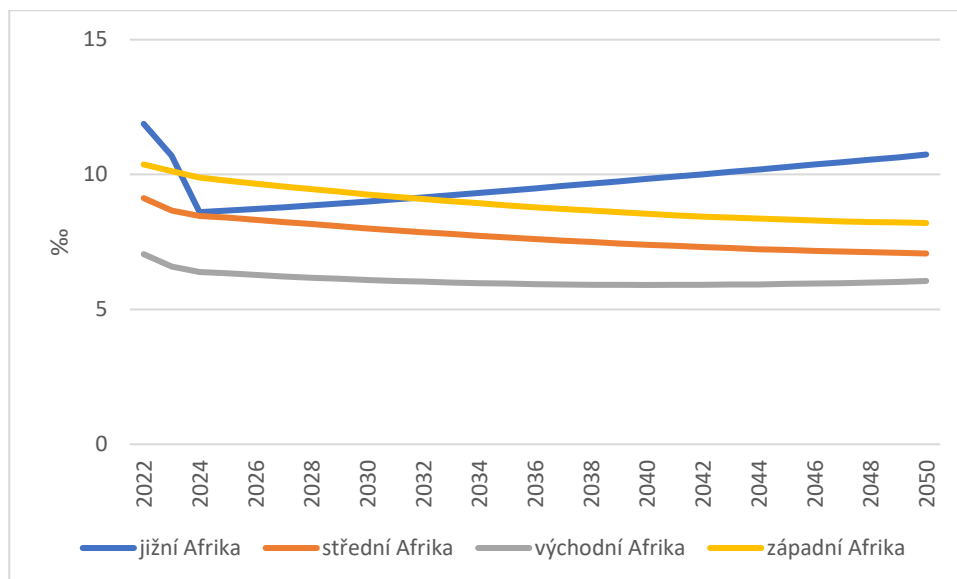
Vyšší úmrtnost v regionu jižní Afrika je dána rozdílnou věkovou strukturou populace, která je díky přechodnému vývoji procesů úmrtnosti a porodnosti oproti ostatním regionům subsaharské Afriky starší.

⁸⁶ United States Census Bureau (Úřad pro sčítání lidu USA).

⁸⁷ JENÍČEK, V., FOLTÝN, J. *Globální problémy světa v ekonomických souvislostech*. Praha: C. H. Beck, 2010. s. 130.

⁸⁸ Vysoká/horní a nízká/dolní varianta znázorňují hranice extrémního vývoje porodnosti.

Graf 28: Predikce hrubé míry úmrtnosti regionů subsaharské Afriky v letech 2022–2050 (‰)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Pro demografický vývoj jsou klíčovými faktory kromě základních demografických ukazatelů (hrubé míry úmrtnosti, hrubé míry porodnosti, úhrnné plodnosti) i věková struktura obyvatelstva, která je výsledkem vzájemného působení procesů porodnosti a úmrtnosti z minulých let. „Dvě populace při stejném reprodukčním chování a při stejném zdravotním stavu mohou mít různé hrubé míry úmrtnosti a hrubé míry porodnosti, pokud nemají stejnou věkovou strukturu“⁸⁹.

U všech regionů subsaharské Afriky došlo za posledních 70 let k postupnému snižování hrubé míry úmrtnosti, čímž se prodloužila střední délka života. Postupný pokles hrubé míry úmrtnosti však byl doprovázen stejným poklesem hrubé míry porodnosti jen u regionu jižní Afrika z 42 ‰ na 20,5 ‰. U regionů střední, východní a západní Afriky se hodnoty porodnosti dlouho udržovaly konstantní (45–49,2 ‰) a až v průběhu několika pozdějších desítek let v regionu východní Afriky (70. léta), poté v západní Africe (80. léta) a na konec i ve střední Africe (90. léta) začaly pozvolně klesat na koncové hodnoty mezi 33,2–39,9 ‰.

„Z historie víme, že při poklesu úmrtnosti se zpočátku nejvíce sníží kojenecká a dětská úmrtnost“⁹⁰. S poklesem úmrtnosti se bude zvyšovat počet těch nejmladších ve struktuře obyvatelstva a zároveň při zachování stejně vysokých hodnot hrubé míry porodnosti se bude jejich počet ještě více zvětšovat. Tyto změny se pak projevují

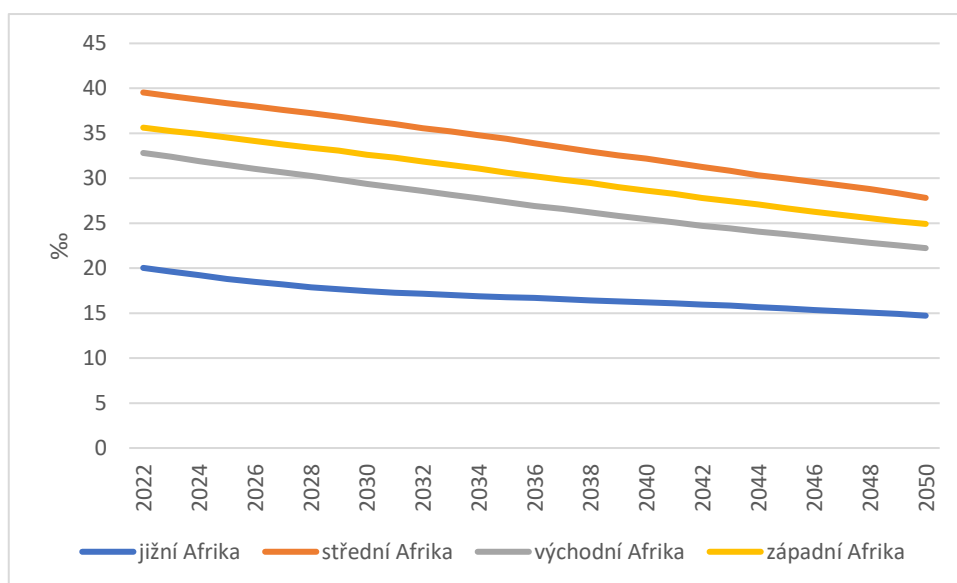
⁸⁹ Vallin, s. 40

⁹⁰ Vallin, s.41.

v hodnotách věkového mediánu. Zatímco věkový mediánu v jižní Africe dosáhl za rok 2021 na 26,5 let, věkový medián ostatních regionů subsaharské Afriky se pohyboval za rok 2021 mezi 16–17,6 let.

Následující graf 29 zachycuje předpokládaný vývoj hodnot hrubé míry porodnosti do roku 2050. Z grafu je patrné, že hodnoty všech regionů budou bez výjimek klesat. U regionů střední, východní a západní Afriky bude pokles ve srovnání s výchozími hodnotami razantnější (zhruba o 10 bodů ‰), kdežto u regionu jižní Afriky jen o 5 bodů ‰.

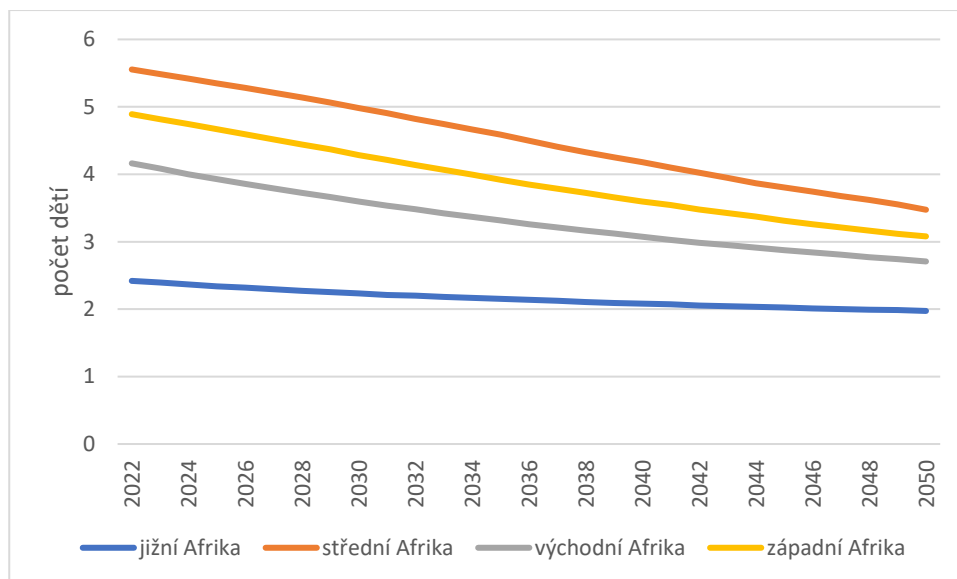
Graf 29: Predikce hrubé míry porodnosti regionů subsaharské Afriky v letech 2022–2050 (‰)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Pokud jde o vývoj hodnot úhrnné plodnosti, tak koncové hodnoty z roku 2021 regionů střední, východní a západní Afriky se pohybovaly v rozmezí 4,24–5,62 dětí na jednu ženu, pro region jižní Afriky to byla hodnota 2,37 dětí na jednu ženu. Jakých hodnot dosáhne úhrnná plodnost k roku 2050, ilustruje graf 30. Z grafu je patrný pokles hodnot úhrnné plodnosti u všech regionů. U regionů střední, východní a západní Afriky se opět předpokládá větší pokles hodnot (zhruba o 1,5-2 děti) za sledované období až na koncových 2,71–3,47 dětí. U regionu jižní Afriky se očekává pokles jen zhruba o 0,5 dítěte na koncovou hodnotu 1,97 dítěte na jednu ženu.

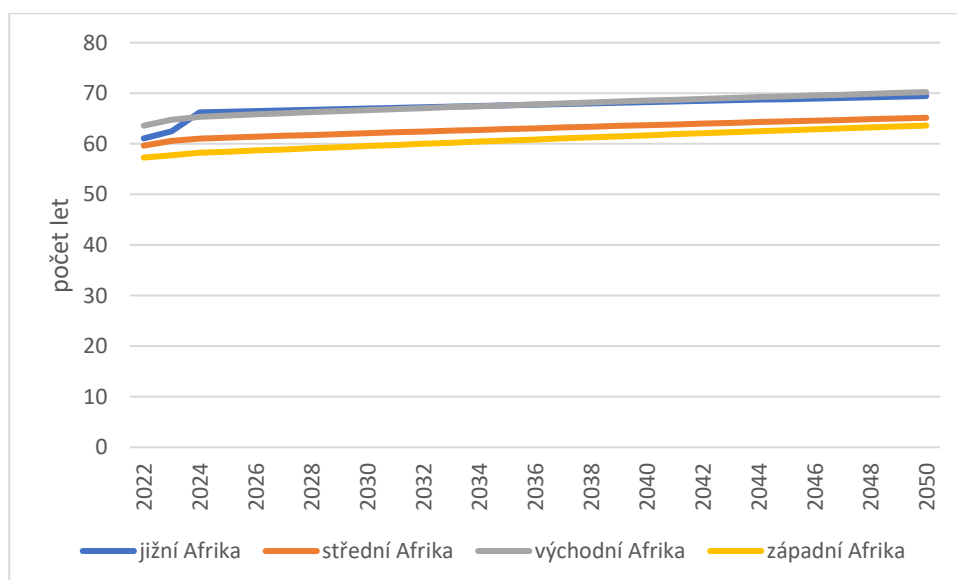
Graf 30: Predikce úhrnné plodnosti regionů subsaharské Afriky v letech 2022–2050 (počet dětí)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Střední délka života se u všech regionů k roku 2021 pohybovala v rozmezí 56,6–65,5 let. Z grafu 31 je patrné, že do roku 2050 se očekává u všech regionů prodloužení délky života až na koncových 63,6–70,2 let, což je nárůst střední délky života v průměru o 6,7 let.

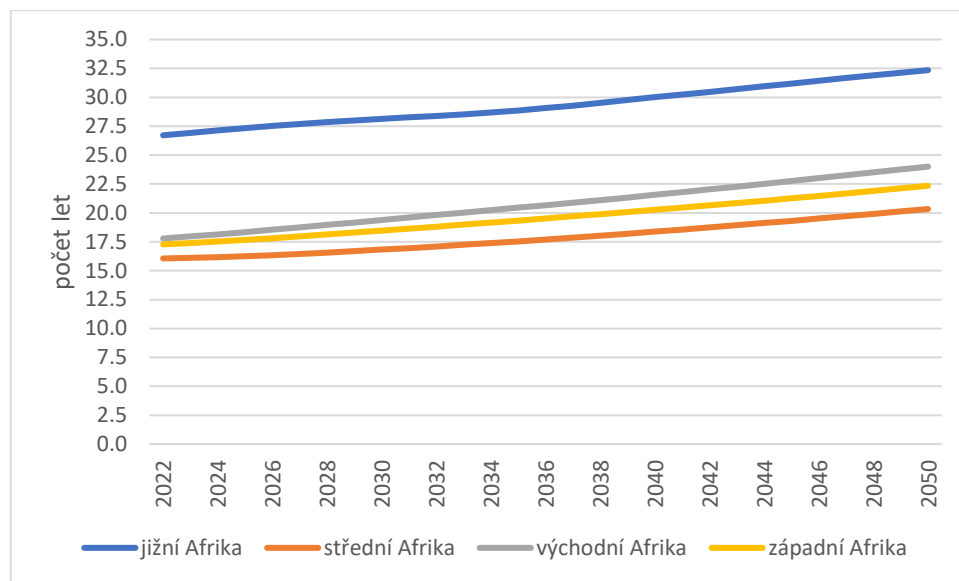
Graf 31: Predikce střední délky života regionů subsaharské Afriky v letech 2022–2050 (počet let)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Graf 32 zachycuje předpokládaný vývoj věkového mediánu do roku 2050. Z grafu je patrné, že věkový medián se u všech regionů bude zvyšovat. Zatímco u regionů střední, východní a západní Afriky se dostane u všech zemí nad hranici 20 let (20,3–24 let), tak u regionu jižní Afriky překoná hranici 30 let (32,3 let), což znamená průměrný nárůst věkového mediánu u všech regionů zhruba o 5 let.

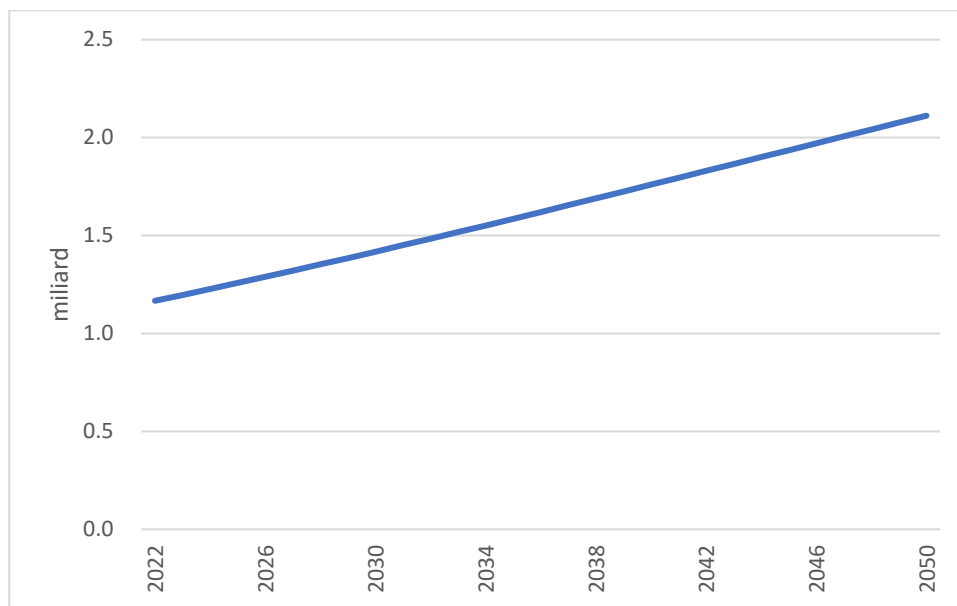
Graf 32: Predikce věkového mediánu regionů subsaharské Afriky v letech 2022–2050 (počet let)

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Předchozí grafy (28–32) zachycují předpokládaný vývoj základních demografických parametrů pro jednotlivé regiony subsaharské Afriky. K celkové představě o dalším vývoji počtu obyvatel v regionu subsaharské Afriky, respektive jak se vývoj pozorovaných demografických parametrů promítne do celkového počtu obyvatel, přispěje následující graf 33.

Graf 33: Predikce počtu obyvatel subsaharské Afriky v letech 2022–2050 (miliard)

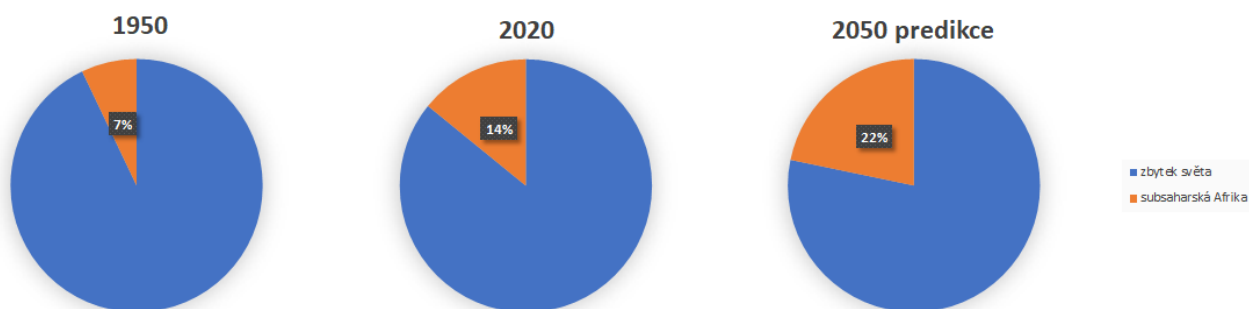

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

Populace v subsaharské Africe dosáhla 1.7.2021 celkem 1,14 miliard⁹¹ obyvatel, což ve světovém měřítku představuje 14,4 % světové populace, která ke stejnému dni dosahovala hodnoty zhruba 7,91 miliard obyvatel. Podíváme-li se na vývoj počtu obyvatel tohoto regionu do roku 2050, trend nárůstu jeho počtu bude i nadále pokračovat. Podle střední varianty predikce OSN se očekává, že populace subsaharské Afriky k roku 2050 dosáhne 2,11 miliardy, což činí téměř dvojnásobek počtu z roku 2021.

S růstem počtu obyvatel v regionu poroste i podíl subsaharské populace ve světě. Růst podílu subsaharské Afriky na světové populaci ilustruje graf 34.

Graf 34: Vývoj podílu populace subsaharské Afriky na světové populaci

Zdroj: World Population Prospects. The 2022 Revision; vlastní zpracování

⁹¹ World Population Prospects. The 2022 Revision. Tamtéž.

Zatímco v roce 1950 podíl počtu obyvatel subsaharské Afriky činil okolo 7 %, v roce 2021 už to bylo 14 % a predikce do roku 2050 předpovídá nárůst o dalších 8 procentních bodů na 22 %.

5 Zhodnocení a doporučení

5.1 Dopady demografického vývoje v subsaharské Africe

S ohledem na omezený rozsah práce budou uvedeny jen některé z mnoha dopadů, které demografický vývoj v subsaharské Africe má.

Zatímco hrubou míru úmrtnosti se podařilo v subsaharské Africe snížit na hodnoty srovnatelné s vyspělým světem, a tím prodloužit střední délku života, totéž nemůžeme říci o hrubé míře porodnosti a úhrnné plodnosti. Hodnoty hrubé míry porodnosti a úhrnné plodnosti dosahují nejvyšších hodnot na světě a spolu s nízkým věkovým mediánem se stávají problémem v podobě dalšího nadměrného růstu populace.

Kvůli vysoké porodnosti a postupnému snižování úmrtnosti se mění věková struktura obyvatelstva subsaharské Afriky tím, že se významně zvyšuje podíl mladých generací. Podíváme-li se na procentuální zastoupení jednotlivých skupin populace subsaharské Afriky podle ekonomické aktivity za rok 2021, tak skupinu ve věku 0–14 let tvoří 42 % populace, ve věku 15–64 let 55 % populace a na skupinu 65 let a více připadají 3 % populace. Oproti tomu ve světě tvoří skupinu ve věku 0–14 let 25 % populace, ve věku 15–64 let 65 % populace a skupinu 65 let a více tvoří 10 % populace⁹².

Vypovídající hodnotou je v tomto ohledu index ekonomického zatížení, který je vyjádřen jako počet obyvatel v neproduktivním věku (0–14 let + 65 let a více) připadajících na 100 obyvatel v produktivním věku (15–64 let). V subsaharské Africe na 100 obyvatel v produktivním věku připadá 82 obyvatel⁹³ v neproduktivním věku. Pro srovnání, ve vyspělých zemích na 100 obyvatel v produktivním věku připadá 54 obyvatel v neproduktivním věku. Vysoký index ekonomického zatížení má nepříznivý dopad na ekonomický vývoj regionu a tím brzdí růst životní úrovně.

Početná mladá populace s sebou přináší vysokou poptávku po nových pracovních místech, ke které neexistuje odpovídající nabídka. Nízká nabídka práce ve venkovských oblastech vede k migraci mladých obyvatel do velkých měst či do jiných zemí za vidinou lepšího živobytí. Podle statistik UN DESA World Urbanization Prospects z roku 2018⁹⁴ došlo v subsaharské Africe mezi léty 1950 a 2018 k nárůstu podílu populace ve městech

⁹² World Population Prospects. The 2022 Revision. Tamtéž.

⁹³ World Population Prospects. The 2022 Revision. Tamtéž. Vlastní výpočet.

⁹⁴ World Urbanization Prospects. The 2018 Revision. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné na: <https://population.un.org/wup/Download/>.

z 11,1 % v počátečním roce na hodnotu 40,4 % v konečném roce⁹⁵. Podle predikcí se bude podíl městské populace v subsaharské Africe zvyšovat i nadále, k roku 2050 má být dosaženo hodnoty 58,1 %

Ve městech však nabídka práce není schopna absorbovat všechny příchozí. V důsledku toho přežívá velká část městské populace subsaharské Afriky ve špatných životních podmínkách (nedostatek vody, hygieny, velká kriminalita) ve slumech. Podle dat Světové banky žilo v roce 2020 v subsaharské Africe ve slumech 51 % městské populace. Nejvyšší podíl ze zemí subsaharské Afriky byl zaznamenán v Jižním Súdánu, kde tento podíl v roce 2016 činil dokonce až 94 %⁹⁶.

Většina výše popsaných dopadů rychlého populačního růstu je spojena s dopady na samotné obyvatelstvo. Je ale nutné vzít v úvahu také dopady populační exploze na životní prostředí. Rychle rostoucí populace vyžaduje také přísun stále vyššího množství potravin, vyšší spotřebu vody a energií. Vzhledem k nízké úrovni zemědělství v subsaharské Africe probíhá zvyšování produkce potravin na export a pro obživu místní populace na půdě, která byla nově získána na úkor lesa. Tlak na odlesňování je způsoben také faktem, že dřevo je dominantním palivem a stavebním materiálem používaným v subsaharské Africe.⁹⁷ Podle odhadů OSN dochází k úbytku pralesa v Africe tempem cca. 4 milionů hektarů ročně⁹⁸. V důsledku odlesňování však dochází ke snižování zásob vody v krajině a také k postupné degradaci zemědělské půdy, což dále zvyšuje tlak na životního prostředí.

5.2 Možnosti řešení

Příčiny dosavadního demografického vývoje v subsaharské Africe mají napříč regiony svá specifika. Obecně se však dá říci, že mezi nejčastěji zmiňované příčiny populačního růstu v regionu způsobeného vysokou mírou porodnosti patří nerovnoprávné postavení žen ve společnosti, nízká úroveň vzdělání, nízká ekonomická a životní úroveň, která je spojená s nízkou mírou sociálního a důchodového zabezpečení.

Významnou složkou populační politiky, která by ve svém důsledku měla snížit porodnost, by měla být podpora rovnoprávnosti žen. V rozvojových zemích, subsaharskou

⁹⁵ Pro porovnání podíl městské populace ve světě činil v roce 2018 podle dat Světové banky 55,3 %, v roce 2050 by podle prognóz měl dosáhnout 68,4 %.

⁹⁶ World Development Indicators database, World Bank. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: https://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.SLUM.UR.ZS?locations=ZG&most_recent_value_desc=false.

⁹⁷ PROUZA, J. „Konflikt mezi pastevcí a farmáři v západní Africe“. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: <https://www.iir.cz/konflikt-mezi-pastevci-a-farmari-v-zapadni-africe>.

⁹⁸ ŠERÝ, M. Tamtéž, s. 44.

Afriku nevyjímaje, přetrvává nerovnoprávné postavení žen ve společnosti, což je dáno tradicemi, náboženstvím, společenským nastavením. Mezi hlavní projevy nerovnosti mužů a žen v africké společnosti patří omezenější přístup žen ke vzdělání, s tím souvisí i brzký věk vstupu do manželství a rodičovství, ale také absence práva při rozhodování o počtu dětí.

Pokud by ženy měly větší možnost vzdělání, zvýšila by se tím jejich profesní aktivita, která by přinášela rodině i státu větší ekonomický přínos. Vidina zdroje příjmů by tím nemusela být nutně spojena jen s počtem potomků a ženy by tím dostaly větší možnost o svém osudu spolurozhodovat.

S nízkou úrovní vzdělání souvisí i neznalost účinných forem antikoncepce či plánovaného rodičovství. V této souvislosti může být inspirací populační politika realizovaná v Tunisku, kde „ještě v polovině 60. let 20. století připadalo na tuniskou ženu v průměru 7,2 dítěte a v roce 2002 to už bylo jen 2,08“⁹⁹. Za poklesem porodnosti zde stojí osvěta podporovaná a dotovaná státem v oblasti plánovaného rodičovství a antikoncepce.

K výše uvedeným možnostem na regulaci porodnosti je nutné připomenout, že ke snížení porodnosti z větší části dojde i přispěním samotného procesu demografického vývoje v podobě uzavření demografické revoluce, která s sebou přináší novou rovnováhu mezi nízkou úrovní úmrtnosti a nízkou úrovní porodnosti a stabilizaci početního stavu populace.

Z dosavadního demografického vývoje a očekávaného vývoje podle predikce je patrné, že míra porodnosti a úhrnné plodnosti postupně klesá a subsaharská Afrika prochází demografickým procesem podobným se zbytkem světa, jen zde probíhá s časovým odstupem. Demografická revoluce se v Evropě uzavřela v polovině 20. století, v ostatních neevropských vyspělých zemích (Severní Amerika, Austrálie, Nový Zéland, Japonsko) do konce 20. století a v rozvojových zemích do poloviny 21. století.

Uzavření demografické revoluce v subsaharské Africe se očekává v průběhu druhé poloviny 21. století, tedy o více než 100 let později než v Evropě a nejpozději z celého světa. Zde je na místě podotknout, že i přes pokles míry porodnosti a plodnosti nemůžeme očekávat rychlé uzavření procesu demografické revoluce, a to s ohledem na věkovou strukturu populace subsaharské Afriky. Tu totiž tvoří velmi početná skupina lidí ve věku 0–14 let a tato generace teprve vstupuje nebo bude vstupovat do reprodukčního věku.

⁹⁹ JENÍČEK, V., FOLTÝN, J. Tamtéž, s. 126.

6 Závěr

Dosavadní trend demografického vývoje subsaharské Afriky je hodnocen jako nepříliš příznivý až znepokojivý. Důvodem, proč lze považovat demografickou situaci tohoto regionu za problém, je fakt, že počet obyvatel se zde zvýšil za posledních 71 let skoro o miliardu a predikce OSN do roku 2050 předpokládá další zvýšení počtu obyvatel na téměř dvojnásobek dnešního stavu na hodnotu 2,1 miliardy.

Dynamika přírůstku obyvatelstva subsaharské Afriky výrazně mění i její relativní podíl na světové populaci. Zatímco v roce 1950 činil podíl populace subsaharské Afriky 7 %, v roce 2020 už dosahoval 14 % a do roku 2050 se očekává podle predikcí OSN další zvýšení tohoto podílu na 22 %. Subsaharská Afrika sice nepředstavuje nejlidnatější region v rámci světa, co do počtu obyvatel jím je stále Asie, ale její dominance spočívá v nejvyšší míře přírůstku její populace.

Hlavním cílem práce bylo zjistit, co je hlavní příčinou demografického problému subsaharské Afriky. Co je tedy hlavní příčinou nebyvalého početního růstu uvedeného regionu? Analýzou demografických ukazatelů ze statistických ročenek „World Population Prospects“ za období 1950–2021, porovnáním s vývojem v jiných regionech a na základě teoretických poznatků bylo zjištěno, že příčinou vysokého tempa přírůstku obyvatel je stále probíhající a dosud neukončený proces demografické revoluce v zemích subsaharské Afriky. Zatímco počátek demografické revoluce v prvních státech Evropy spadl do druhé poloviny 18. století, v subsaharské Africe k počátku demografického přechodu došlo až v 50. letech 20. století. Svůj vliv na tomto zpoždění měla jak historie subsaharské Afriky ovlivněná obchodem s otroky a kolonialismem, čímž došlo ke stagnaci populačního vývoje v 17.–19. století, tak i nerozvinutost regionu, což zde také odsunulo nástup demografické revoluce.

Pokud jde o samotný průběh demografického přechodu v subsaharské Africe, tak ten vykazuje znaky mexicko-japonského typu obvyklého pro rozvojové země a charakteristického nejprve poklesem hrubé míry úmrtnosti a dočasným růstem či stagnací hrubé míry porodnosti, což způsobilo značný nárůst počtu obyvatel. Specifikem pro subsaharskou Afriku je odlišná příčina snížení hrubé míry úmrtnosti narozdíl od jiných světových regionů. Zatímco v Evropě proběhlo snížení míry úmrtnosti v důsledku rozvoje hospodářství, pokroku a převratných změn ve společnosti vlivem průmyslové revoluce, v subsaharské Africe byla situace jiná. Snížení míry úmrtnosti bylo

dosaženo především importem léků a také díky poskytnuté zdravotnické pomoci ze zahraničí. Nebylo však dosaženo ve většině zemí regionu tak významného hospodářského rozvoje a zásadních změn ve společnosti narozdíl od Evropy.

Co se týče demografického vývoje jednotlivých regionů subsaharské Afriky, jsou zde patrné odlišnosti. Trochu stranou zůstává region jižní Afriky, která vykazuje nejvyšší ekonomickou vyspělost a s tím související hodnoty ukazatelů svědčící o tom, že demografická revoluce se zde blíží ke konci. Pro tento region je také specifické, že významná část populace je infikována virem HIV, což se negativně projevuje na demografických ukazatelích jako je například opětovný nárůst hrubé míry úmrtnosti nebo snížení naděje dožití.

Ohledně zbylých 3 regionů – střední, východní a západní Afriky lze konstatovat, že vykazují podobný vývoj demografických ukazatelů. Hrubá míra porodnosti zde klesá jen velmi pozvolna, pokles začal až od 80. let 20. století. Aby se stabilizovala porodnost na úrovni vyspělejších regionů, bude třeba dosáhnout vyšší hospodářské úrovně a změn ve společnosti. Uzavření demografické revoluce se v uvedených 3 regionech očekává až během druhé poloviny 21. století.

Jedním z dílčích cílů práce bylo také uvést důsledky demografického vývoje v subsaharské Africe. Jedním z dopadů populačního vývoje regionu je vysoký podíl věkové skupiny 0–14 let v populaci. V subsaharské Africe za rok 2021 tento podíl dosahoval 42 %, přičemž ve světě byla velikost podílu této skupiny 25 %. Měřeno indexem ekonomického zatížení připadá na 100 obyvatel sledovaného regionu v produktivním věku 82 obyvatel neproduktivních, přičemž ve vyspělých zemích jich připadá jen 54. Tento nepoměr přispívá k vysoké zátěži produktivní části populace a má negativní vliv na zvyšování ekonomické úrovně regionů.

Dalším z dopadů populačního vývoje regionu je nedostatek pracovních příležitostí pro mladé obyvatele. S ním souvisí migrace do měst a zvyšování míry urbanizace kontinentu, která se zvýšila v letech 1950 – 2018 z 11 % na 40 %. Nabídka práce ve městech ale není schopna absorbovat všechny příchozí a velká část městské populace přežívá v nevyhovujících podmínkách ve slumech (více než 50 % městské populace v subsaharské Africe).

Kromě dopadů na populaci je nutné zmínit i dopady na životní prostředí související s rychlým nárůstem obyvatelstva v důsledku vyšší spotřeby potravin, vody, energetických a jiných surovin či produkci odpadů. V důsledku nízké úrovně afrického zemědělství

dochází k rozšiřování zemědělské půdy odlesňováním, což přináší další degradaci životního prostředí.

Co se týče možného řešení problému, je zde nutné zdůraznit, že demografický problém subsaharské Afriky je komplexní problém, který je ovlivněn celou řadou faktorů od těch hospodářských, politických, společenských až po náboženské či jiné, a jeho vyřešení nemůže být rychlé. To vyplývá také z povahy demografických procesů, které vykazují velkou setrvačnost. Zde je možné zmínit například vliv vysokého podílu mladé věkové skupiny na populační růst. Tato početná skupina se také zapojí do reprodukčního procesu a to přinese další populační přírůstky.

Z výše uvedeného a predikcí demografického vývoje vyplývá, že snížení tempa růstu bude dosaženo především ukončením samotného procesu demografické revoluce, což by ve sledovaném regionu mělo nastat ve 2. polovině 21. století. Částečné urychlení demografického přechodu by bylo možné uskutečnit například prostřednictvím obdobné státní populační politiky, jaká byla aplikována v Tunisku ve druhé polovině 20. století, kdy byla státem podporována antikoncepce, zvýšen věk pro vstup do manželství, což vedlo k výraznému snížení úhrnné plodnosti. Další možností urychlení procesu je posílení postavení žen ve společnosti a možnost, aby více rozhodovaly o svém osudu a počtu dětí. Možnost vzdělávání či kariérní seberealizace žen vede také ke snížení úhrnné plodnosti.

K navrhovaným možnostem řešení demografického problému je potřeba podotknout, že může být obtížné je aplikovat ať už z důvodů náboženských, finančních, kvůli tradicím nebo jen z důvodu nedůvěry obyvatelstva k importovaným opatřením z venku. Nezbývá než doufat, že se s dokončením demografické revoluce podaří populační problém stabilizovat. Je nutno ale zmínit, že pokud se podaří snížit vysoké populační přírůstky v subsaharské Africe, vyvstane později v důsledku provázanosti demografických procesů problém se stárnutím populace, který bude potřeba také řešit.

7 Seznam použitých zdrojů

7.1 Tištěné zdroje

JENÍČEK, V., FOLTÝN, J. *Globální problémy světa v ekonomických souvislostech*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2010. 324 s. ISBN 978-80-7400-326-4.

KALIBOVÁ, K. *Úvod do demografie*. 2. vyd. Praha: Karlova univerzita, 2006. 52 s. ISBN 80-2460222-9.

KALIBOVÁ, K., PAVLÍK, Z. *Mnohojazyčný demografický slovník*. 2. vyd. Praha: Česká demografická společnost, 2005. 182 s. ISBN 80-239-4864-4.

KOSCHIN, F. *Demografie poprvé*. 2. vyd. Praha: Vysoká škola ekonomická, 2005. 122 s. ISBN 80-245-0859-1.

KUNA, Z. *Demografický a potravinový problém světa*. 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR,a.s, 2010. 337 s. ISBN 978-80-7357-588-5.

KUNA, Z. *Rozvojové země ve světové ekonomice*. 1. vyd. Praha: ČZU, 2004. 132 s. ISBN 978-80-213-1134-3.

KUNA, Z. *Země Afrického rohu. Problémy a perspektivy*. 1. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016. 189 s. ISBN 978-80-7380-629-3.

PAVLÍK, Z. *Nástin populačního vývoje světa*. 1. vyd. Praha: ČSAV, 1964. 308 s.

PAVLÍK, Z. RYCHTAŘÍKOVÁ, J. ŠUBRTOVÁ A. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. 736 s.

PODBORSKÝ, V. *Dějiny pravěku a rané doby dějinné*. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2008. 326 s. ISBN 978-80-210-4153-0.

RABUŠIC, L. *Kde ty všechny děti jsou?* 1 vyd. Praha: SLON, 2001. 170 s. ISBN 80-86429-01-6.

7.2 Internetové zdroje

Český statistický úřad. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: <https://www.czso.cz>.

DVOŘÁKOVÁ, R.M., ABSOLONOVÁ K. *Vznik a vývoj člověka*. [online]. (PDF). [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: <https://ziva.avcr.cz/files/ziva/pdf/vznik-a-vyvoj-cloveka.pdf>.

Dwyer-Lindgren, L., Cork, M.A., Sligar, A. *et al.* „Mapping HIV prevalence in sub-Saharan Africa between 2000 and 2017“. *Nature*. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné

na: <https://www.nature.com/articles/s41586-019-1200-9>.

HŮLE, D. Demografický informační portál. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: <http://www.demografie.info/>.

NEŠPOR, Z. Sociologická encyklopedie. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Ukazatele_demografick%C3%A9.

UNCTADstat. United Nations Statistics Division. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>.

World Development Indicators database, World Bank. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: https://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.SLUM.UR.ZS?locations=ZG&most_recent_value_desc=false.

World Population Prospects. The 2022 Revision. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné na: <https://population.un.org/wpp/Download/>.

World Urbanization Prospects. The 2018 Revision. [online]. [cit. 2023-03-17]. Dostupné na: <https://population.un.org/wup/Download/>.

8 Seznam obrázků, tabulek, grafů a zkratk

8.1 Seznam obrázků

Obrázek 1: Schématické znázornění tří základních typů věkové struktury	13
Obrázek 2: Typy průběhu demografické revoluce.....	22
Obrázek 3: Model I. a II. demografického přechodu.....	23
Obrázek 4: Rozdělení Afriky na regiony podle Geoschématu OSN	24
Obrázek 5: Podnebí Afriky podle Köppenovy klasifikace	27

8.2 Seznam tabulek

Tabulka 1: Hustota zalidnění podle způsobu hospodaření.....	14
Tabulka 2: Orientační odhad počtu obyvatelstva světa k začátku našeho letopočtu	18
Tabulka 3: Orientační odhad počtu obyvatelstva světa k r. 1000 a 1500	18
Tabulka 4: Orientační odhad počtu obyvatelstva světa v letech 1650-1950.....	19
Tabulka 5: Orientační průměrné přírůstky obyvatelstva světa v letech 0-1950	19
Tabulka 6: Orientační odhad počtu obyvatelstva Afriky v letech 0–1950	33
Tabulka 7: Střední stav obyvatelstva jižní Afriky v roce 2021.....	36
Tabulka 8: Střední stav obyvatelstva střední Afriky v roce 2021	41
Tabulka 9: Střední stav obyvatelstva východní Afriky v roce 2021	44
Tabulka 10: Střední stav obyvatelstva západní Afriky v roce 2021	48

8.3 Seznam grafů

Graf 1: Podíl subsaharské Afriky na světovém HDP v roce 2021 (%).....	28
Graf 2: Podíl jednotlivých regionů na celkovém HDP subsaharské Afriky v roce 2021 (%)	28
Graf 3: HDP per capita v běžných cenách za vybrané regiony v roce 2021 (USD).....	29
Graf 4: HDP per capita vybraných států subsaharské Afriky v roce 2021 (USD).....	30
Graf 5: Meziroční změna reálného HDP v subsaharské Africe a ve světě v letech 2012–2021 (%).....	31
Graf 6: Meziroční změna reálného HDP v jednotlivých regionech subsaharské Afriky v letech 2012–2021(%)	31
Graf 7: Hrubá míra porodnosti a úmrtnosti jižní Afriky v letech 1950–2020 (‰).....	37
Graf 8: Úhrnná plodnost jižní Afriky v letech 1950–2020 (počet dětí).....	38
Graf 9: Střední délka života jižní Afriky v letech 1950–2020 (počet let).....	39
Graf 10: Věkový medián obyvatel jižní Afriky v letech 1950–2020 (počet let)	40
Graf 11: Hrubá míra porodnosti a úmrtnosti střední Afriky v letech 1950–2020 (‰).....	41
Graf 12: Úhrnná plodnost střední Afriky v letech 1950–2020 (počet dětí).....	42
Graf 13: Střední délka života střední Afriky v letech 1950–2020 (počet let).....	42
Graf 14: Věkový medián obyvatel střední Afriky v letech 1950–2020 (počet let).....	43
Graf 15: Hrubá míra porodnosti a úmrtnosti východní Afriky v letech 1950–2020 (‰)....	44
Graf 16: Úhrnná plodnost východní Afriky v letech 1950–2020 (počet dětí)	45
Graf 17: Střední délka života východní Afriky v letech 1950–2020 (počet let).....	46
Graf 18: Věkový medián obyvatel východní Afriky v letech 1950–2020 (počet let).....	47
Graf 19: Hrubá míra porodnosti a úmrtnosti západní Afriky v letech 1950–2020 (‰)	48
Graf 20: Úhrnná plodnost západní Afriky v letech 1950–2020 (počet dětí)	49
Graf 21: Střední délka života západní Afriky v letech 1950–2020 (počet let)	50
Graf 22: Věkový medián obyvatel západní Afriky v letech 1950–2020 (počet let).....	50

Graf 23: Hrubá míra úmrtnosti regionů subsaharské Afriky a světa v letech 1950 a 2021 (%).....	52
Graf 24: Hrubá míra porodnosti regionů subsaharské Afriky a světa v letech 1950 a 2021 (%).....	53
Graf 25: Úhrnná plodnost regionů subsaharské Afriky a světa v letech 1950 a 2021 (počet dětí).....	54
Graf 26: Střední délka života regionů subsaharské Afriky a světa v letech 1950 a 2021 (počet let).....	55
Graf 27: Věkový medián regionů subsaharské Afriky a světa v letech 1950 a 2021 (počet let).....	56
Graf 28: Predikce hrubé míry úmrtnosti regionů subsaharské Afriky v letech 2022–2050 (%).....	58
Graf 29: Predikce hrubé míry porodnosti regionů subsaharské Afriky v letech 2022–2050 (%).....	59
Graf 30: Predikce úhrnné plodnosti regionů subsaharské Afriky v letech 2022–2050 (počet dětí).....	60
Graf 31: Predikce střední délky života regionů subsaharské Afriky v letech 2022–2050 (počet let).....	60
Graf 32: Predikce věkového mediánu regionů subsaharské Afriky v letech 2022–2050 (počet let).....	61
Graf 33: Predikce počtu obyvatel subsaharské Afriky v letech 2022–2050 (miliard).....	62
Graf 34: Vývoj podílu populace subsaharské Afriky na světové populaci.....	62